

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

2 werelden   2 werkelijkheden

hoe ga je daar als docent mee om?

Margalith Kleijwegt

2 werelden   **2 werkelijkheden**
hoe ga je daar als docent mee om?

Margalith Kleijwegt

Voorwoord

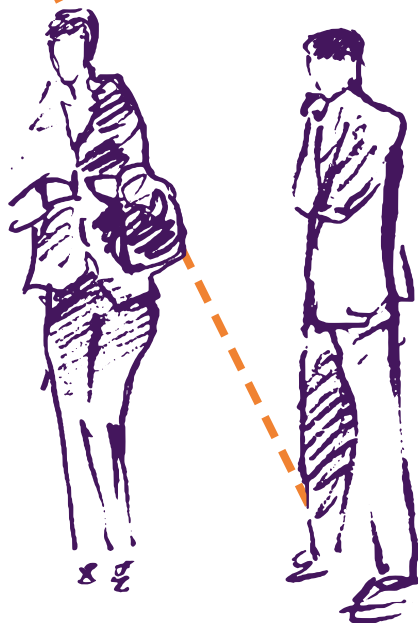
Hoewel veel Nederlanders tevreden zijn met hun persoonlijke leven, maken steeds meer mensen zich zorgen over spanningen in de samenleving. In één wijk en op één school kunnen twee werelden bestaan, waarvan de bewoners elkaar zelden ontmoeten en eerder tegenover elkaar komen te staan. De komst van vluchtelingen naar Europa en Nederland en de aanslagen in Parijs leiden tot scherpere maatschappelijke tegenstellingen.

Deze ontwikkelingen gaan niet onopgemerkt aan het onderwijs voorbij. YouTube, Instagram en nieuwssites zijn overal. Bovendien komen leerlingen met verschillende achtergronden elkaar op school minder gemakkelijk tegen. Dit wordt versterkt doordat leerlingen worden geselecteerd op niveau, waardoor zij in verschillende groepen zitten of op andere locaties. Scholen doen dit om begrijpelijke redenen, maar maatschappelijk gezien kan dit ongewenste effecten hebben.

Afgelopen najaar heb ik aangegeven dat ik de komende periode door gesprekken en rapportages een beter beeld wil krijgen van sociale scheidslijnen in het onderwijs (*Trouw*, 28 oktober 2015). Ik heb Margalith Kleijwegt daarom gevraagd om in beeld te brengen hoe gevoelige maatschappelijke kwesties de klas binnen komen. Ik ken haar als een scherp waarnemer van de tijdgeest en van boeken als *Onzichtbare ouders* en *Familie is alles*, waarin zij jongeren met een migrantenachtergrond portretteerde.

De reportage 'Twee werelden, twee werkelijkheden' heeft indruk op mij gemaakt. In de periode rond de zomer, nog voor de recente aanslagen in Parijs, heeft Margalith Kleijwegt vier hbo's, acht mbo's en vijf vmbo's bezocht. Abstracte cijfers en analyses krijgen in haar reportage een gezicht. En doen ons beseffen dat er geen eenvoudige oplossingen zijn. Wat niet betekent dat we ons er maar bij neer moeten leggen dat de werelden van jongeren zo ver uit elkaar liggen.

Na de aanslagen in Parijs in januari 2015 sprak ik een schoolleider die zei: "Vanuit het midden bouw je geen brug, dat doe je vanaf de kant". De kloven die deze reportage laat zien, vragen om een stevige brug. Eén die steunt op de pijlers van de democratische waarden die ons binden, zoals waardigheid, vrijheid en rechtvaardigheid.

“Het onderwijs heeft er door deze polarisatie een taak bijgekregen”, is een verzuchting die Kleijwegt van een docent optekende. En hij heeft gelijk. Vooral als overtuigingen botsen, kan het heel ingewikkeld zijn om met jongeren te praten over actuele kwesties en over hun rol in de samenleving. Over dat ze als individu rechten hebben, maar dat ze tegelijk ook plichten en verantwoordelijkheden hebben ten opzichte van anderen.

Tegelijk zie ik het ook als een kernopdracht van het onderwijs dat jonge mensen op school - de mini-democratie bij uitstek – kunnen leren wat het betekent om te leven in een open en vrije samenleving. Onderwijs gaat niet alleen over kennisoverdracht. Het gaat ook om het ontwikkelen van karakter en persoonlijkheid (*Bildung*). Om het zoeken en vinden van je eigen stem. Om van binnenuit te begrijpen waar onze samenleving op is gebouwd en daar tegelijk kritische vragen over kunnen stellen.

In dit complexe, maar zo belangrijke proces van volwassen worden, hebben docenten een essentiële rol. Zij staan voor de opgave gevoelige en soms explosieve kwesties niet toe te dekken, maar juist te benoemen en bespreekbaar te maken. Ik beseft dat dit heel lastig kan zijn. Maar het moet wel gebeuren. “Wij zijn de autoriteit en moeten ze de weg wijzen”, zegt een docent op in het verslag van Kleijwegt. En zo zie ik het ook.

Docenten mogen hier niet alleen in staan. Schoolleiding en bestuur moeten zorgen voor een schoolcultuur waarin een open gesprek mogelijk is. Docenten nemen gelukkig ook zelf veel initiatieven en helpen elkaar. Ook overheden en andere instituties zitten niet stil. Maar naast praktische hulp hebben docenten ook brede maatschappelijke en morele steun nodig.

De verleidingen die op jongeren inwerken kunnen zo sterk zijn dat ze individueel nauwelijks te weerstaan zijn. Als we in het onderwijs tegenwicht willen bieden aan de verleidingen van welke vorm van extremisme dan ook, dan moeten we serieus werk maken van de vormende opdracht van het onderwijs. En dan hebben we een sterk sociaal verband nodig.

Wij vormen met elkaar de samenleving. Door onze houding, onze blik en onze woorden, onze antwoorden en vragen, maken we met elkaar de omgeving waarin alle jongeren van Nederland opgroeien. De jongeren die al weten wie ze zijn, die het denken te weten en zij die worstelen met hun identiteit en hun plek in deze maatschappij.

Kleijwegt's rapportage laat een werkelijkheid zien die ongemakkelijk is en soms ronduit pijnlijk. Maar die mij er des te meer van overtuigt dat we problemen niet uit de weg moeten gaan. De leerlingen en studenten van nu bepalen de toekomst. En ze hebben volwassenen nodig om die toekomst vorm te geven. Daarom zie ik de verhalen die Margalith Kleijwegt heeft opgetekend, vooral als een oproep aan ons allemaal. Een oproep om niet weg te kijken, maar om te beginnen met het bouwen van een brug. En om de docenten die in de maatschappelijke frontlinie staan, alle steun te bieden die ze nodig hebben.

de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap,

dr. Jet Bussemaker

1. Respect, daar gaat het om

Omdat niemand helemaal vooraan wil zitten, zijn de tafels vlak bij de docente nog vrij. Als ze de les wil beginnen en zegt dat de tassen van tafel en de jassen uit moeten, doen de studentes dat gewillig. ‘Politiek is saai’, is het commentaar als de les burgerschap is begonnen. ‘Ik begrijp niet wat die mensen zeggen, alleen die ene met de witte haren snap ik.’

Een ander vraagt zich af: ‘Wat is dat eigenlijk? Politiek?’ Even later formuleert ze zelf het antwoord: ‘Dan heb je toch invloed op wat er gebeurt in het land?’ Haar buurvrouw knikt: ‘Het is een soort leerlingenraad.’ In deze tweede klas van de mbo-opleiding zorg en welzijn zitten studentes uit alle windstreken: de Antillen, het Oostblok, Marokko, Almere. Ze zijn christelijk, islamitisch of niet-gelovig. Een meisje met rastahaar breekt een lans voor ‘die man met dat witte haar’. Ook al vindt ze dat, gezien haar achtergrond, een beetje raar. ‘Geert Wilders heeft een punt, we doen het niet goed. Ik ben geen racist want ik ben zelf zwart, maar ik zie gewoon hoeveel jongens het voor anderen verpesten.’ De moslima’s in de groep protesteren even, maar vinden na wat heen en weer gepraat dat hun klasgenote wel een punt heeft.

Er wordt open en eerlijk gesproken, iedereen voelt zich op z’n gemak, precies zoals je zou willen tijdens een les burgerschap, waar het er altijd wat persoonlijker aan toe gaat. ‘Juf, u geeft zo leuk les’, roepen de studentes als de docente een televisiefragment wil laten zien, een optreden van de cartoonist Gregorius Nekschot bij Pauw & Witteman uit 2009. Uit angst voor bedreigingen uit de moslimhoek trad deze islamcriticus op in een boerka. De studentes keuren zijn van top tot teen bedekte optreden onomwonden af. Als hij niemand had beledigd, geen nare grappen over de islam had gemaakt, had hij als zichzelf in beeld kunnen verschijnen. Oftewel: Nekschot riep de ellende over zichzelf af en neemt de consequenties niet, eigenlijk is hij laf.

En de vrijheid van meningsuiting dan? vraagt de docente. Hoe zit het daarmee? En meer in het algemeen, de vrijheid dat je binnen de grenzen van de wet mag doen en laten wat je wilt? ‘Stel dat het morgen heel warm is’, zegt de docente, ‘en je trekt een kort rokje aan. Vervolgens word je door verschillende mannen lastiggevallen. Is dat dan gerechtvaardigd?’ De leerlingen, streetwise, antwoorden nog net niet in koor: ‘Jazeker, want wij nemen bewust dat risico, terwijl we weten dat zo iets kan gebeuren.’

De docente gaat door, ze wil weten of de leerlingen grappen over gaskamers en concentratiekampen zouden tolereren. Een studente steekt haar hand op: ‘Wat zijn dat, concentratiekampen?’ Na een korte uitleg schudt ze haar hoofd. Als je de ander pijn doet, mag het niet. ‘Respect’ tonen, daar gaat het om. Dat begrip weegt vele malen zwaarder dan de vrijheid van meningsuiting. Haar klasgenotes knikken instemmend.

2. Praktijk van alledag

Tijdens de schoolbezoeken die ik na de eerste aanslagen in Parijs, begin 2015, aflegde, werd duidelijk hoe extreem leerlingen kunnen denken. Sommigen wisten zeker dat de aanslag op de redactie van het satirische tijdschrift Charlie Hebdo een verzinsel van Amerikanen en zionisten was om moslims in een kwaad daglicht te stellen. Moslims doen zulke dingen niet. En zulke cartoons die de islam bespotten, moeten verboden worden.

Er was sprake van wij/zij-denken. De winst met tien jaar geleden, na de moord op Theo van Gogh, toen leerlingen zeiden dat Van Gogh de moord over zichzelf had afgeroepen, was dat er nu wél werd gesproken, dat gebeurde toen niet of nauwelijks. Maar is het erover hebben genoeg? Is er méér nodig? Zijn docenten voldoende toegerust om gevoelige kwesties te bespreken?

De Onderwijsinspectie constateerde in 2015 dat scholen nog te weinig systematisch bezig zijn met burger-schapsonderwijs. Met name in het mbo zou het kritisch leren denken nog onvoldoende aandacht krijgen. Juist nu worden docenten in toenemende mate geconfronteerd met ongenueerde uitlatingen van studenten. Of het nu over Charlie Hebdo gaat, IS, vluchtelingen of buitenlanders in het algemeen, er is aanleiding genoeg om gesprekken met leerlingen te voeren.

Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap Jet Bussemaker benadrukte in maart 2015 in haar brief aan de Tweede Kamer het belang van het onderwijs bij het voorkomen van radicalisering. Op school vormen jongeren hun identiteit, de invloed van docenten en de manier van lesgeven kan dus groot zijn, stelde zij. Zij gaf aan met veel docenten, leerlingen, bestuurders en onderzoekers hierover te hebben gesproken en constateerde dat sommige onderwijsinstellingen ver zijn in het omgaan met radicalisering, maar dat docenten en instellingen er soms ook mee worstelen. OCW stelde onder andere extra ondersteuning beschikbaar voor scholen die daar behoefte aan hadden en bood laagdrempelige trainingen aan die moesten helpen bij het herkennen van radicalisering. 'Jongeren moeten het gevoel hebben dat ze ertoe doen', schreef de minister in haar brief. 'En zij moeten binnen in plaats van buiten worden gesloten. Zo kunnen we er mede voor zorgen dat de voedingsbodem voor radicale denkbeelden zo klein mogelijk blijft.' Bussemaker wil niet voor elk nieuw probleem een extra lespakket maken, ze wil wel docenten bijstaan als het gaat om het voeren van moeilijke gesprekken.

‘Jongeren moeten het gevoel hebben dat ze ertoe doen. En zij moeten binnen in plaats van buiten worden gesloten.’

Hoe studenten en docenten normaal gesproken met maatschappelijk heikle kwesties omgaan onderzocht ik op verzoek van de minister tijdens een journalistieke rondgang langs diverse onderwijsinstellingen. Ik reisde van Amsterdam naar Den Haag, van Hengelo naar Rotterdam en vandaar naar Almere om een zo breed mogelijk beeld te krijgen van wat er leeft op scholen en waar de dilemma's zitten.

Hoe beïnvloedt de maatschappelijke realiteit de praktijk van alledag? Voelen leraren zich in staat om het gesprek te voeren over gevoelige onderwerpen? Vinden ze dat dat bij hun takenpakket hoort? Worden ze voldoende ondersteund door hun directies? Hebben rector en directie zicht op wat er op dit gebied leeft binnen hun school? Of hebben ze hun handen te vol aan andere zaken? En hoe zien studenten hun eigen plaats in de samenleving? Wat zijn hun verwachtingen en dromen?

Met deze en andere vragen ging ik de afgelopen periode op pad. Ik bezocht vier hbo's, acht mbo's en vijf vmbo's. Ik sprak met directie, docenten, studenten en ik woonde lessen bij. Vaak gaven de docenten die ik ontmoette burgerschapskunde, bij de hbo's sprak ik vooral docenten uit de juridische secties. Soms ging ik 'zomaar' naar een opleiding, andere keren wist ik dat de opleiding zich betrokken voelde bij het onderwerp radicalisering of dat er iets was voorgevallen. Bijna altijd was ik welkom en namen docenten en directies de tijd om te praten, hun zorgen te uiten en hun ideeën te bespreken. Ik wil ze hartelijk bedanken voor hun gastvrijheid en openheid.

Mijn rondgang speelde zich af vóór de terroristische aanslagen die afgelopen november opnieuw in Parijs plaatsvonden. Docenten stuurden me na 13 november wel hun reactie, sommigen lieten weten dat ze deze verschrikkelijke gebeurtenis in redelijke rust met hun klas hadden kunnen bespreken, er waren kennelijk lessen getrokken uit de ervaringen na 'Charlie Hebdo', waardoor de gedachtewisseling nu beter verliep. Een ander mailde somber dat het gesprek over de aanslagen helaas was gestrand toen een paar studenten bleven hameren op hun overtuiging dat IS een complot van zionisten is, want, zo luidde de verklaring, joden willen de islam zwart maken en vernietigen. De Nederlandse studenten vielen tijdens deze uiteenzetting bijna van hun stoel van verbazing, schreef de docent die desondanks doorgaat met het bespreken van gevoelige kwesties. 'Klein houden, in het hier en nu', schreef hij. 'Dat werkt.'

‘Klein houden, in het hier en nu. ‘Dat werkt.’

Het thema radicalisering speelt door het hele land, merkte ik tijdens mijn rondgang, al wordt er verschillend mee omgegaan. Als zich iets voordoet, doet de ene opleiding het af als incident terwijl de andere onderwijsinstelling er serieus werk van maakt. Ook protocollen – als die er al zijn – zien er overal anders uit. Directies en docenten maken zich trouwens over een grotere groep zorgen dan alleen de radicalen, ze zien een groeiende groep jongeren die zich hier niet thuis voelen, jongeren die bovendien allerlei problemen hebben en zich vaak op sleeptouw laten nemen door sociale media. De invloed ervan is groot en daar heeft het onderwijs nauwelijks antwoord op.

Daar komt de polarisatie nog eens boven op. Terwijl allochtone studenten het idee hebben dat ze worden achtergesteld en gediscrimineerd, voelen autochtone studenten zich bedreigd en vragen ze zich angstig af hoe dat straks moet als ze, zoals zij zeggen, in de minderheid zijn.

Over en weer is er steeds minder begrip en empathie.

3. Zelf leren nadenken

Op een druilerige vroege ochtend komen de laatste leerlingen hard aanfietsen, ze willen niet te laat komen. Een doorsnee school, deze scholengemeenschap in Huizen, gehuisvest in een relatief nieuw gebouw met een aangename sfeer.

In augustus 2014 werd Huizen opgeschrikt door het bericht dat twee families van plan waren uit te reizen naar Syrië. De ouders werden aangehouden, hun paspoorten werden ingenomen en de zes kinderen werden tijdelijk uit huis geplaatst en onder toezicht gesteld. Dit alles veroorzaakte een grote schok in de Huizense gemeenschap. Afgelopen september maakte het Openbaar Ministerie bekend dat slechts één van deze vermeende Syrië-gangers, een van de vaders, door het OM zal worden vervolgd. Er zitten geen gezinsleden van die families op deze school, maar de Marokkaanse gemeenschap is klein en hecht en leerlingen met een Marokkaanse achtergrond weten precies om wat en wie het gaat. Op deze overwegend 'witte' scholengemeenschap in Huizen dringen maatschappelijke spanningen overigens nauwelijks door. Zegt de rector. De schoolleider van de vmbo-afdeling nuanceert. 'Misschien heeft de rector er niet zo'n zicht op omdat hij minder met de dagelijkse lespraktijk te maken heeft.'

De vmbo-schoolleider heeft de indruk dat de Marokkaans-Nederlandse leerlingen in hun schulp kruipen, misschien wel als gevolg van al die heisa. Voor de zomer van 2015 kwamen twee leerlingen om een islamitische gebedsruimte vragen, vertelt hij. Dat die wens leefde verbaasde hem niet echt, er was al eerder zo'n verzoek gedaan. Toen had hij, net als nu, uitgelegd dat vanwege het openbare karakter en de neutraliteit van de school er geen plek was voor een aparte gebedsruimte.

Eerder dat jaar was er rondom het verplichte schoolkamp naar de Ardennen wat irritatie ontstaan omdat dezelfde meisjes drie dagen van tevoren kwamen vertellen dat ze niet meegingen. Er was op ze gerekend en waarom moesten nu uitgerekend zij verstek laten gaan? De trip naar de Ardennen was ook bedoeld om het onderlinge groepsgevoel te versterken. De school vermoedde dat de ouders niet wilden dat de meisjes zouden gaan. Als ze dat eerder hadden laten weten, had de schoolleider ze gerust kunnen stellen en had hij verteld dat jongens en meisjes gescheiden slapen en dat het toezicht hierop streng zou zijn. Er was dan in ieder geval een gesprek geweest.

Omdat ze het belangrijk vinden, besteedt de schoolleider samen met zijn naaste collega veel aandacht aan burgerschap, sociale vorming. Al meer dan tien jaar organiseren ze de 'tolerantieweek'. Tijdens die week worden vooroordelen besproken, hebben ze het over homoseksualiteit en is er aandacht voor verschillende geloven. Ze gaan met de derde klassen naar een kerk, een moskee en een synagoge in de buurt. Vooral de ontmoeting met de joodse gemeenschap – de Palestijnse kwestie ligt gevoelig – bleek nuttig. 'Moslims hadden niet verwacht dat de rabbijn een normale man zou zijn.'

Sinds de terreurdreiging in 2014 is er in Huizen de mogelijkheid bij de gemeente te rade te gaan, er is een deskundige die alles weet van radicalisering. Dat is prettig, praktisch en geruststellend, vindt de schoolleider. 'Ik kan altijd bellen als ik vragen heb en dat doe ik ook. De man weet veel en is heel benaderbaar.' Deze schoolleider zou graag meer ruimte en tijd hebben om maatschappelijke kwesties in de klas te bespreken, juist nu er zoveel speelt. 'Het is gezond om elkaars standpunten te horen, de ander te leren begrijpen. We vermijden dat te vaak. Terwijl we het juist wél moeten doen want wij hebben invloed op de leerlingen, dat wil ik blijven geloven. Wij kunnen ze helpen bij het leren nadenken.'

'Het is gezond om elkaars standpunten te horen, de ander te leren begrijpen. We vermijden dat te vaak.'

Vier leerlingen, waaronder de meisjes die een gebedsruimte willen, schuiven even later aan in het lokaal waar we zitten te praten. Fatima en Nadia zijn verlegen en willen niet veel kwijt over het bidden, behalve 'dat het ook goed is als de gebedsruimte er niet komt'.

Ze willen verder leren en na hun vmbo via havo of mbo naar het hbo. De een kiest straks voor economie en de ander voor zorg en welzijn. Klasgenoot Job wil later 'iets met auto's' gaan doen, zegt hij. 'Dat wil ik al mijn hele leven en mijn vader doet het ook.' Marijke wil in de beveiliging.

Job is tevreden met zijn klas. 'Er is nooit ruzie. Je voelt je veilig.' Al zou er iets meer over de actualiteit mogen worden gesproken, zoals destijds na de aanslagen op Charlie Hebdo in Parijs. 'Dan leer je discussiëren.' Fatima heeft geen goede herinneringen aan die les. 'Ik moest mijn mening geven, ik zei dat er geen enkel bewijs was dat moslims deze aanslag hadden uitgevoerd. En ik vond ook dat ik er niet op mocht worden aangesproken.'

4. Zorgelijk gedrag

Docenten hebben niet altijd zin om de politieagent uit te hangen of jongeren ‘aan te geven’ bij een vermoeden van radicalisering. Die rol past ze niet, vinden de meesten, bovendien kan het de relatie met de leerling verstoren. Adviezen van deskundigen zijn daarentegen zeer welkom. Wanneer is iets alleen een gedragsprobleem en wanneer is er sprake van radicalisering?

Met die vraag tobben scholen. De complexiteit van deze materie vraagt om specialisten en die zijn niet altijd voorhanden. Soms is zo iemand binnen de onderwijsinstelling beschikbaar, zoals Paul Goossens, manager integrale veiligheid van de Hogeschool Rotterdam met dertigduizend studenten. Hij wordt dag in, dag uit bestookt met vragen en bij ingewikkelde situaties komt hij tussenbeide. Deze oud-politieman gebruikt zijn opgedane kennis bij zijn nieuwe opdracht. Hij probeert met docenten oplossingen te vinden voor studenten die de weg zijn kwijtgeraakt. ‘Toenemend zorgelijk gedrag’ is de term die hij gebruikt voor incidenten die zich voordoen. Dat dekt de lading beter, vindt hij, en het is minder eendimensionaal dan ‘radicaliseren’.

Als voorbeeld van zorgelijk gedrag noemt hij een student die iedereen de stuipen op het lijf joeg door een les binnen te gaan en te roepen dat de IS-strijd ook in Nederland moet worden gevoerd. De docent schrok en voelde zich geïntimideerd, later bleek de man in de war te zijn en zorg nodig te hebben. Steeds vaker zijn studenten de weg kwijt, is zijn ervaring. Ze hebben psychische problemen, schulden, soms zijn er studenten die een grief hebben tegen de onderwijsinstelling bijvoorbeeld omdat ze voor een examen zijn gezakt, zij kunnen plotseling tekeergaan en de boel ontregelen. Ook valt hem op dat de tegenstellingen binnen het onderwijs groeien. Laatst werd hem bijvoorbeeld gemeld dat er hakenkruisen in de liften waren gekalkt, zoiets was nog niet eerder voorgekomen.

Het belangrijkste, zegt Goossens, is om te blijven praten, zowel met de verwarde IS-aanhanger als met degene die hakenkruisen aanbrengt. Nu is er te vaak sprake van ‘handelingsverlegenheid’, een woord dat binnen het onderwijs veel wordt gebruikt. Een eufemisme voor je geen raad weten met de situatie en dus maar niets doen. De komende tijd zullen de spanningen vermoedelijk niet minder worden, Goossens pleit er daarom voor dat docenten en directies beter worden toegerust om met onwolgevallige meningen en onverwachte situaties om te gaan.

*Nu is er te vaak sprake van ‘handelingsverlegenheid’,...
je geen raad weten met de situatie en dus maar niets doen.*

4. Zorgelijk gedrag

Een treffend voorbeeld van wat Goossens ‘zorgwekkend gedrag’ noemt, deed zich voor op een vmbo-school in Almere. Terwijl de directeur het idee had dat radicalisering bij hem op school op geen enkele manier speelde, vertelde een teamleider over de Nederlandse Ruud. Een schijnbaar gewone jongen die geen extra aandacht trok, tot hij op een dag gratis korans aan andere leerlingen ging uitdelen. Hij had in de moskee lezingen van een gastprediker bezocht en vervolgens al die korans meegekregen om weg te geven aan belangstellenden. Niet lang daarvoor had de leerling zijn vader verloren, misschien was hij door die gebeurtenis op drift geraakt. Hij voerde namelijk gesprekken met een hulpverlener die hem moest helpen bij zijn rouwverwerking.

Zijn moeder had niets in de gaten, maar werd ongerust toen zij haar zoon slapend op de bank aantrof met een opengeslagen koran over zijn gezicht gespreid. Een week later droeg hij een djellaba en riep hij, tot haar grote schrik, ‘Allah Akbar’ uit het raam. Hij vroeg zijn moeder dringend om te stoppen met werken, het leek hem bovendien gepast als ze een hoofddoek zou gaan dragen.

Ook de teamleider raakte verontrust over Ruuds gedrag en hij vroeg zich af wie hij kon inschakelen. De wijkagent die hij om raad vroeg, stuurde hem een artikel dat hij zelf ook al via internet had gevonden. Daarin stond dat je het proces van radicalisering vanuit verschillende perspectieven kunt bekijken, namelijk vanuit de school, de sportclub, de vriendenclub en thuis. Dat bracht hem niet bij een praktische aanpak. De teamleider wilde contact met een deskundige, bijvoorbeeld een expert bij de politie. ‘Waarom kon ik niet worden geholpen?’

Hij was niet de enige die Ruud zag veranderen. Een docente verbaasde zich over die plotselinge, obsessieve belangstelling voor de islam. Waar hij overigens weinig van afwist, bleek tijdens een bezoek van school aan een abdij waar Ruud uitvoerig met een kloosterling sprak die de islam had bestudeerd.

Misschien was Ruud onder de indruk geraakt van de islam via Mohammed, een leerling afkomstig uit Irak, een charismatische jongen, dat vonden meer leerlingen, ook een meisje van Marokkaanse afkomst was door hem gefascineerd. Mohammed was heel uitgesproken, niet iemand waar je makkelijk omheen kon, en toen hij de docente op een dag vroeg of hij even naar voren mocht komen om de klas toe te spreken, stemde ze toe. ‘Willen jullie me alsjeblieft mijn zonden vergeven’, vroeg Mohammed zijn klasgenoten tot ieders verbijstering. ‘Want morgen ben ik er misschien niet meer. In dit leven is niets zeker.’

Toen de docente die dag naar huis reed, zat het optreden van Mohammed haar niet lekker. Wat bedoelde hij? Wat was hij van plan? Was hij op weg naar Syrië? Ze belde een collega om raad en de volgende dag sprak een teamleider meteen met Mohammed, die volhield geen diepere bedoeling met zijn woorden te hebben gehad. Maar vreemd bleef het. In de weken erna verscheen Mohammed steeds minder op school, tot hij helemaal wegbleef en inmiddels is hij, net als Ruud, totaal uit beeld verdwenen.

Docenten voelen soms grote afstand tussen zichzelf en hun leerlingen. Een vmbo-docente hoorde wat sommige leerlingen, ‘zulke lieve meisjes’, beweerden na de aanslagen in Parijs. De aanslag was verzonnen. De politiemans die zogenaamd gedood was, leefde in werkelijkheid, want er lag geen bloed op straat.

‘Ineens stond er een heel grote muur tussen mij en mijn leerlingen. Zelfs een niet-moslimmeisje werd in dit verhaal meegezogen. Ik wist niet wat ik moest doen en ben uiteindelijk maar tot de orde van de dag overgegaan. In een volgende klas werden de tragische gebeurtenissen opnieuw ontkend, andere collega’s kregen soortgelijke reacties, er heerste verslagenheid onder docenten. Toen ik later Trudy Coenen, de docente uit Amsterdam, op de televisie zag die het niet meer zag zitten om les te geven na de opmerkingen die in haar klas werden gemaakt, was ik opgelucht. Ik stond niet alleen.’

‘Ineens stond er een heel grote muur tussen mij en mijn leerlingen ... Ik wist niet wat ik moest doen en ben uiteindelijk maar tot de orde van de dag overgegaan.’

Over radicale opvattingen van leerlingen zou wat haar betreft binnen school meer moeten worden nagedacht. Hoe ga je daarmee om? Docenten zijn daar onzeker over en hebben behoefte aan steun: ‘Daar zouden we mee geholpen zijn.’

Een van haar collega’s geeft vandaag burgerschap, er heerst een ontspannen sfeer in deze klas. De toekomstverwachtingen van de jongens en meisjes zijn niet bescheiden. Leerlingen willen advocaat of dokter worden, dat betekent een heel lange weg als je op het vmbo zit. Al wil er ook iemand bij de landmacht: ‘Ik ga mijn land verdedigen, net als mijn vader en mijn grootvader.’ Eén leerling komt er openlijk voor uit dat hij moeite heeft met buitenlanders, terwijl de jongen aan het tafeltje naast hem een Marokkaanse achtergrond heeft, maar ja dat is anders, dat is zijn buurjongen. Een meisje met hoofddoek en in een wijde lange jurk vertelt met welke nare blikken ze op straat werd nagekeken na de eerste aanslagen in Parijs. Ze huilt bij de herinnering en maakt zich zorgen over haar toekomst. ‘Kan ik met deze kleding straks wel ergens terecht?’

5. Meerdere werelden, meerdere werkelijkheden

Op scholen met een gemengde populatie wordt op verschillende manieren naar de actualiteit gekeken, er bestaan meerdere werkelijkheden naast elkaar. Leerlingen zien de wereld vanuit het perspectief waarbinnen ze zijn opgegroeid.

In de Schilderswijk is dat anders dan in Hilversum. Antiwesterse uitingen horen er tegenwoordig nu eenmaal bij, zei een directeur van een vmbo alsof het de gewoonste zaak van de wereld is, 'ze zijn een onderdeel van deze tijd'.

Hoe verschillend de standpunten liggen, merkte een docente toen ze tijdens een van haar lessen het filmpje wilde tonen van de aanslag op de Twin Towers in 2001. Twee van haar leerlingen wilden hún versie laten zien, een filmpje van internet waaruit bleek dat het vliegtuig onbemand was en de Amerikanen erachter zaten. Zo geschiedde. De docente besloot neutraal te blijven en haar mening over deze interpretatie voor zich te houden. Ze vond het voldoende dat deze jongens zich ook gehoord zouden voelen, dat beide waarheden, 9/11 is wél gebeurd versus 9/11 is een verzinsel van de Amerikanen en zionisten, op deze manier naast elkaar konden bestaan.

Steeds vaker staan werelden lijnrecht tegenover elkaar. Studenten van een 'witte' mbo-opleiding waren ervan overtuigd dat het dramatische beeld van de driejarige Aylan, een Syrisch jongetje dat begin september in zijn rode shirtje en blauwe broekje aanspoelde bij de Turkse stad Bodrum en wereldwijd veel emoties opriep, geconstrueerd was door de media om medelijden op te wekken. Het jongetje was helemaal niet verdronken, maar met zijn gezicht naar beneden op het strand neergelegd om medelijden te wekken. Ergens in het gebouw had een foto van deze tragische gebeurtenis gehangen, maar die was vermoedelijk door leerlingen weggehaald, vertellen docenten.

Deze complottheorie, die op meerdere opleidingen door het hele land de ronde doet, is het spiegelbeeld van de bewering dat de aanslag op Charlie Hebdo een verzinsel was van de media, de Amerikanen, de zionisten, om moslims in een kwaad daglicht te stellen. Beide partijen houden hardnekkig vast aan hun eigen waarheid die vaak wordt gedeeld door familie en vrienden. Hoe doorbreek je die impasse? Hoe stop je deze vooringenomenheid en verharding?

Er speelt meer. Docenten op scholen met veel 'kansarme' leerlingen realiseren zich dat de wereld van hun leerlingen geen makkelijke is. Grote problemen thuis, schulden, moeilijke relaties. Zoeken naar je identiteit. Docenten vinden het lastig om op de juiste manier te reageren als leerlingen zich misdragen, soms als gevolg van problemen thuis of op straat. De straatcultuur komt vaker de school binnen.

Een studente op het mbo in Almere ging door het lint toen ze dacht dat de secretaresse van de afdeling haar te lang en te doordringend had aangekeken. 'Waarom kijkt u zo?' schreeuwde ze over de gang. De situatie liep zo uit de hand dat de secretaresse, die zich van geen kwaad bewust was, naar de opleidingsmanager liep omdat ze zich bedreigd voelde. De moeder van de studente ging zich ermee bemoeien en bestookte de opleidingsmanager met dreigende telefoontjes. Haar dochter, zo riep de moeder, was onheus bejegend. De opmerking dat de studente zich straks op haar werkplek ook niet zo zou kunnen gedragen, sloeg niet aan. Er was haar onrecht aangedaan, punt uit. Uiteindelijk hebben de secretaresse en de leerling het incident kunnen uitpraten en drong tot het meisje door dat de verhoudingen op school anders zijn dan die op straat.

Conflicten escaleren snel, vertelt de directeur van het mbo: 'Onze leerlingen voelen zich snel miskend door een gebrek aan eigenwaarde, bovendien zijn ze gewend zich op straat zo op te stellen. Daar is het normaal.' Een opleidingsmanager in het hbo baart deze trend, grove omgangsvormen, gebrek aan zelfreflectie en empathie, al langer zorgen: 'Hier in het gebouw wordt veel vaker dan vroeger hard geschreeuwd', constateert hij. 'Het lijkt soms alsof de studenten de norm kunnen bepalen en dat is niet de bedoeling. Ik stel de norm en als dat ze niet bevalt, dan vertrekken ze maar.' De manager heeft wel oog voor mogelijke oorzaken van zulk asociaal gedrag. Hij wijst op de spagaat waar studenten soms in zitten: 'Ze zitten tussen twee vuren, die van school waar je je volgens regels moet gedragen en die van de straat waar andere normen gelden en waar sommige vriendjes de hele dag vrij zijn en toch een vette auto hebben.'

'Studenten zitten tussen twee vuren, die van school waar je je volgens regels moet gedragen en die van de straat waar andere normen gelden...'

Een andere docent, tevens lid van het managementteam van een vmbo in Amsterdam, blijft hameren op het belang de kloof tussen docenten en studenten te benoemen. Zijn stelling: alleen als je doorhebt wat er op straat en thuis bij leerlingen speelt en misgaat, kun je ze bereiken. Pas dan kun je begrijpen hoe jongeren hun mening vormen, hoe ze ontsporen of radicaliseren. Zonder voldoende basiskennis van de straatcultuur zijn trainingen over radicalisering weggegooid geld, is zijn stelling. Je voortdurend moeten verdiepen in de leefwereld van de studenten is te veel gevraagd, werpen andere docenten tegen. Want waar houdt het op?

Bij een intake van nieuwe leerlingen op het mbo in Almere melden zich drie jonge vrouwen. Een van hen is een alleenstaande Surinaamse moeder van 26 met twee kinderen. Ze heeft grote problemen, ze zit in de schuldsanering en heeft een maatschappelijk werker die haar helpt de dag zo goed mogelijk te structureren. 'Ik verdraag weinig', zegt ze bijna als waarschuwing. De tweede die zich komt aanmelden heeft een Koerdische achtergrond, is 21 en net gescheiden. De derde is 22, van Somalische komaf en moet door omstandigheden voor haar moeder zorgen. Alledrie zijn ze gemotiveerd – 'ik wil het zo graag' – om de opleiding zorg te gaan volgen. Maar of het, gezien hun persoonlijke omstandigheden, makkelijk zal gaan? De docente die de intake doet vraagt zich bezorgd af of deze vrouwen voldoende greep op hun leven hebben om de opleiding met succes te doorlopen. Ze hoopt van wel.

6. Wanneer ben je radicaal?

Jacob Eikelboom is docent sociaal juridische dienstverlening aan de Hogeschool van Amsterdam. In 2012 werd hij verkozen tot docent van het jaar. In zijn lessen snijdt hij regelmatig moeilijke onderwerpen aan. Dat hoort bij zijn vak als docent, vindt hij.

Bij hem in de les zitten PVV-stemmers en gelovige moslims die net naar Mekka zijn geweest. Ze tolereren elkaar, maar mengen niet. 'Officieel moeten we nu melden als we zien of vermoeden dat iemand radicaliseert. Dat is terloops gezegd in een vergadering. Wat je daar als docent precies mee moet, is me niet geheel duidelijk en eigenlijk vind ik het naar, het voelt alsof je van de NSB bent. Er lopen hier zeker meer dan tien mannen met een baard die vrouwen geen hand willen geven. Zij zijn heel gelovig maar niet allemaal radicaal. Dus wat zijn de criteria?' Trouwens, zegt Eikelboom, de échte radicaal hou je toch niet tegen: 'Die denken zo radicaal en wij hebben ze helemaal niets te bieden, geen hemel, niets.' Soms provoceert hij: 'In de hoop dat iemand zich bewuster wordt van wat hij aan het doen is. Dan vraag ik de studenten wat ze het weekend gaan doen, een pornofilm kijken, achter de webcam zitten, of naar Syrië, ik stel die dingen op één lijn. Zo'n radicale gast zie je dan ontploffen.'

Eikelboom legt uit tot welke misverstanden een strenggelovige levenshouding kan leiden: 'Een van mijn studenten geeft vrouwen geen hand, maar had dat niet verteld toen hij op stagegesprek ging. Hij mocht komen, maar vloog eruit toen duidelijk werd dat hij vrouwen niet wilde aanraken. Achteraf verweet hij zichzelf deze misstap en hij kreeg uiteindelijk een stageplek waar hij meer bureauwerk moest doen. Ik vind hem niet radicaal alleen omdat hij strenggelovig is. Hij is niet boos of gefrustreerd. Sommige van zijn vrienden zijn dat wel, die dragen hoge broeken en lange baarden, ze studeren niet, die jongens leven heel geïsoleerd.'

Bij een andere student heeft Eikelboom een wat ongemakkelijker gevoel. 'Die zegt tijdens de les op een eisende toon dat hij weg wil, waarom of waarheen laat hij in het midden. Ik weet bijna zeker dat hij gaat bidden. Terwijl dat net zo goed later kan, inhalen mag van de islam. Als hij toch vertrekt mag hij van mij daarna de klas niet meer in. Vaak kiest hij daarom eieren voor zijn geld.'

Na 'Charlie Hebdo' waren de moslimstudenten in zijn lessen fel en defensief, niet-moslims haakten af als ze van hun klasgenoten hoorden dat de zionisten erachter zouden zitten, want moslims deden zoiets niet. 'Kunnen we verder met de les?' vroegen ze bijna verveeld. 'Die gaan aan het eind van de dag terug naar Noord-Holland en zeggen vermoedelijk thuis: bij mij in de klas zitten van die gestoorden... De houding van sommige klasgenoten is een goede voedingsbodem voor de PVV.'

Eikelboom, die vroeger op een zwarte vmbo-school werkte en veel ervaring heeft met multiculturele problemen, maakt zich zorgen over de toename van strenggelovige studenten, vooral omdat die strengheid volgens hem het liberale denken in de weg zit. Bij strenge moslimstudenten is er weinig ruimte voor nuance, is zijn ervaring.

Op de Hogeschool wordt veelvuldig om een gebedsruimte gevraagd. Die is er ooit geweest, maar werd gesloten omdat de studenten een aparte vrouwen- en mannenafdeling hadden gemaakt én omdat ze erop stonden dat de lesroosters aan de gebedstijden zouden worden aangepast.

Op sommige onderwijsinstellingen bidden studenten onder de trap, op de wc of in een leeg lokaal. Niet-confessionele scholen zien er streng op toe dat er geen stilleruimte komt. Maar op Schiphol is die er wel, net als in ziekenhuizen, zeggen criticasters, die denken dat een verbod vooral met angst voor de islam te maken heeft.

'Nederlanders snappen het niet', is de hartenkreet van een docente die zelf islamitisch is.

Er zijn onderwijsinstellingen in het hele land waar wél een stilleruimte is waar moslims kunnen bidden. Dat gaat prima, de studenten waarderen dat er rekening met ze wordt gehouden. Zo simpel zit het vaak, zeggen docenten die voorstander zijn van zo'n faciliteit, studenten willen serieus genomen worden en voor moslimstudenten is het belangrijk om in ieder geval de mogelijkheid te hebben om te bidden. Waarom wordt daar zo verkrampd mee omgegaan? 'Nederlanders snappen het niet', is de hartenkreet van een docente die zelf islamitisch is en die haar collega's in feite een gebrek aan inlevingsvermogen verwijt. 'Ze voelen niet aan wat er in de harten van deze studenten leeft. Of hoe de thuissituatie is. Dat deze leerlingen bijvoorbeeld 's avonds geen examen willen doen omdat hun vaders dat niet goed vinden. Of dat ze willen bidden omdat hun dat houvast geeft. Die andere levens begrijpen ze niet.' Regelmatig komen studenten bij haar vragen waar ze kunnen bidden. Twee studentes nam ze een keer mee naar een nabijgelegen moskee. Daar waren ze haar dankbaar voor.

7. Ronselen bij de moskee

Jongeren die flirten met een orthodox gedachtegoed zijn nog niet meteen op weg naar Syrië. Het geloof biedt velen van hen houvast, structuur, troost. Zeker als ze het gevoel hebben er niet bij te horen, dat hun leven niet op orde is. Het geloof is steeds vaker een baken.

Neem Kemal. Hij ziet er goed uit. Een fel gekleurd jasje met een donkerblauwe sportbroek, witte sokken en slippers. 'Ik zie er door mijn kleding uit als een drugsdealer en ik word daarom denk ik vaak aangehouden.' Hij heeft een mooi, gaaf gezicht met donkere ogen en een baardje. Dat laatste helpt ook niet, er gelovig uitzien is op dit moment geen pre. Voor de buitenwereld althans. Voor Kemal zelf is het een zegen. Hij woont samen met zijn moeder en zusjes. Zijn ouders zijn gescheiden en zijn moeder werkt hard, ze heeft verschillende schoonmaakbaantjes. Kemal volgt de mbo- opleiding logistiek in Rotterdam en heeft een Turkse achtergrond, alhoewel hij vaak voor Marokkaan wordt aangezien.

In zijn jonge leven, hij is 22, kende hij veel tegenslag, vertelt hij in een leeg lokaal na de les. Hij had een nare stage-ervaring waarbij hij onterecht werd weggestuurd en van niemand steun kreeg, maar dankzij het geloof is hij weer opgekrabbeld. Juist toen hij alle vertrouwen in de mensheid dreigde te verliezen kwam Allah op zijn pad, die hem steun geeft om het goede te doen, om vertrouwen te houden. 'Het geloof is alles voor me, het geeft me zoveel rust.' Hij ergert zich steeds meer aan de hedonistische manier van leven in Nederland. 'Vrouwen dragen te strakke kleren, soms zie je bijna hun blote kont.' Zijn vrienden zijn geen haar beter: 'Ze drinken soms of nemen drugs om de pijn van het leven te vergeten. Soms zitten ze te chillen met wijven en dat mag niet, dat is verboden in de islam. Dat ik nu zo gelovig ben, vinden ze sterk, misschien vinden ze die weg ook nog een keer.' Hij begrijpt de jongens die naar Syrië gaan. In Nederland voelen ze zich net als hijzelf niet thuis. Of hij die stap zelf zal zetten? Op dit moment niet. Hij wil na zijn opleiding – en heus, die maakt hij af – in ieder geval wél naar een islamitisch land verhuizen, een plek waar hij zich begrepen zal voelen, waar hij op zijn manier kan leven, met hopelijk een vrouw naast zich. De docent omgangskunde op deze opleiding die een goed contact heeft met Kemal, vindt Kemal niet radicaal. Wel kwetsbaar. De lijn daartussen is dun.

Karim Amghar en Bernhard Holtrop – de laatste werd speciaal voor dit project ingehuurd – geven op dit mbo in Rotterdam het vak omgangskunde. In hun lessen kan over alles worden gepraat. Ze willen dat studenten zich blootgeven, vertellen wat er speelt en wat ze denken, ook na 'Charlie Hebdo' deden ze dat. Ze gebruiken daarbij de talking stick, een eeuwenoude methode die oorspronkelijk door indianen werd gebruikt. De stamoudste hield de houten stok met veren en andere symbolen vast aan het begin van een vergadering, de anderen mochten hem niet onderbreken. Het vasthouden van het stukje hout stimuleert je om goed te focussen, is de gedachte. Als je klaar bent met praten, geef je de stick door. Tegenwoordig wordt deze methode regelmatig bij trainingen gebruikt, en nu dus ook in deze Rotterdamse klas. De studenten zitten in een cirkel en de stick, vandaag is het een pen, ligt in het midden op de grond. De docenten komen met een vraag of een stelling en de leerling die er iets over wil zeggen pakt de stick. Het is de bedoeling dat de anderen aandachtig luisteren zolang hij de stick vasthoudt.

Waar ben je over tien jaar? vraagt Amghar. 'Ik hoop dat het goed met me komt', zegt de eerste student die de stick pakt. Hij legt niet uit waar deze opmerking precies op slaat, maar vindt het zichtbaar een grote stap dat hij hardop zijn zorgen heeft geuit. De docent die tussen de leerlingen in de cirkel zit, laat het even zo. 'Dan zit ik in Turkije', zegt de volgende. 'Ik weet niet of ik over tien jaar nog leef', is het intrigerende antwoord van Kemal. Hij zegt het terwijl hij naar de punten van zijn schoenen kijkt. Dan volgt een leerling met een geruststellender voorspelling: 'Ik hoop me dan bedrijfsleider te kunnen noemen en huisje, boompje, beestje te hebben.'

De stelling die de docenten vervolgens opwerpen, namelijk dat het begrijpelijk is wanneer jongens uit Nederland naar Syrië vertrekken, krijgt hier en daar bijval. 'Het is logisch, als je het gevoel hebt dat je in Syrië moet helpen.' En: 'Wie voelt zich hier nou thuis?' Maar niet iedereen is het ermee eens: 'Hoe kun je zoiets nu doen en je ouders achterlaten?' vraagt een Turkse jongen enigszins verontwaardigd. Weer een ander vindt het iemands eigen keuze en daar moet je begrip voor hebben.

Deze studenten hebben een zwaar bestaan en emoties laten ze liever niet zien, want dat is niet stoer. Door te luisteren naar elkaars verhalen en door elkaar vragen te stellen, hopen deze docenten dat de studenten zich geraakt voelen. Weer gaat het om inlevingsvermogen, medeleven, je in elkaar verplaatsen. De kringgesprekken kunnen volgens Holtrop en Amghar zelfs 'een helende werking' hebben omdat de leerlingen zich in deze veilige omgeving aangespoord voelen om over zichzelf na te denken en rustig te verwoorden wat ze denken.

Maar de meeste studenten zijn vooral bezig met zichzelf en hun eigen leven. Ze zijn op zoek naar vastigheid en willen straks zelfstandig kunnen wonen. Ze maken zich zorgen over de hoge vaste lasten, de energierekening bijvoorbeeld. Hoe moet dat als ze geen vast werk hebben? De meesten hebben een niet-Nederlandse achtergrond, ze voelen zich hier niet thuis, zeggen ze. Ze zijn niet geïnteresseerd in politiek, hebben er geen enkel vertrouwen in en zijn niet van plan ooit te gaan stemmen.

Jongeren vinden dat er te weinig rekening met ze wordt gehouden, veel van hen zien de wereld als groot en boos, dat werkt verlamdend...

Bij opleidingen met overwegend Nederlandse leerlingen zag ik hetzelfde gebrek aan vertrouwen. De overheid staat ver van ze af en is niet te vertrouwen, jongeren vinden dat er te weinig rekening met ze wordt gehouden, veel van hen zien de wereld als groot en boos, dat werkt verlamdend. Die vijandige wereld is er niet om hen verder te helpen, nee, die heeft het zelfs niet goed met ze voor en in het ergste geval spant die tegen ze samen. Soms verwachten jongeren te veel, wentelen ze zich in de rol van slachtoffer in plaats van te vechten voor hun toekomst.

Dat laatste deed Bilal, 22, wel. Hij overwon zijn negatieve zelfbeeld en zette door. Ik spreek hem op het mbo in Rotterdam. Hij is lang en oogt vrolijk. Hij woont thuis met zijn voor werk afgekeurde vader die in de steigerbouw zat, zijn moeder die schoonmaakster is en zijn twee jongere broertjes. Na het vmbo stopte Bilal met leren. Toen hij jong was hoopte hij voetballer te worden. Hij speelde hoofdklasse tot zijn meniscus scheurde, toen was zijn grote droom voorbij.

Hij ging in een kaasfabriek in Gouda werken, in ploegendiensten. Met de eerste stoptrein haalde hij op het nippertje het busje dat bij het station klaarstond om de werknemers naar de fabriek te brengen. 'Het was vermoeiend, zulk zwaar werk, soms was ik na de nachtdienst kapot. Ik wilde dit niet mijn hele leven doen. De logistieke kant in de fabriek trok me aan. Ik haalde niveau twee, daarna ben ik gestopt. Ik zat de hele dag thuis en hing op de bank, net als veel van mijn vrienden. Ik werd somber en had het gevoel dat ik niets had en dat het niets met me zou worden. Waarom leef ik eigenlijk? vroeg ik me af. Niets had nut. Die sombere gevoelens zorgden voor stress, ik begon te drinken. Mijn familie wist niet hoe ze me moesten helpen, ze maakten zich grote zorgen. Uiteindelijk heeft mijn moeder zo op me ingepraat dat ik weer naar school ben gegaan. Om eerlijk te zijn, ik begon slecht, ik was zo bang dat ik het niet kon. Ik moest streng voor mezelf zijn, leren, leren, leren. Nu ben ik dankbaar en wil ik door naar niveau vier en wie weet naar het hbo. Ik heb geleerd sterk en gedisciplineerd te zijn, vol te houden, ik weet zeker dat het goed komt met me. Mijn ouders komen uit Turkije, maar ik ben hier geboren, ik wil knokken voor mijn toekomst in Nederland. Stemmen doe ik niet, politiek is niets voor me, dat zeg ik eerlijk. Wat ik de minister zou willen zeggen? Ze zou strenger moeten zijn voor die jongens die niet naar school gaan en die op straat hangen. Dat leidt alleen maar tot slechtheid. Ik weet het, ik heb het zelf meegemaakt.'

Het gevoel dat de toekomst de studenten niet tegemoet lacht was bij het mbo in Rotterdam tamelijk wijdverbreid. Hoe vind je een leuke baan en een betaalbaar huis? Docenten merken hoe een deel van hen worstelt met de verleidingen van de straat. Uitgaan, drinken, hosselen, kleine criminaliteit. Relatief nieuw zijn de ronselaars die de studenten lastigvallen en hen ervan willen overtuigen dat ze naar Syrië moeten gaan. 'Eerst stonden ze buiten de moskee en spraken ze op straat studenten aan', vertelt een docent. 'Dat is niet meer zo, nu zitten ze in de moskee. Ze benaderen onze leerlingen nog steeds en die tobben daarmee, het beroep dat op ze wordt gedaan vanwege hun geloof vinden ze verwarrend.' Docenten zijn verontwaardigd over dit soort praktijken, maar ze hebben ook het gevoel niets te kunnen uitrichten. Ze zijn machteloos.

Mustafa, een leerling van het mbo in Rotterdam, verscheen een tijdje geleden opeens niet meer op school. Hij was de afgelopen tijd steeds geloviger geworden en leefde in zijn eigen wereld, maar was hij daarmee een extremist of een jihadist? Niemand die het weet. Een docent van de opleiding is nog wel naar zijn huis gegaan, maar daar werd niet opengedaan. Mustafa bleek spoorloos.

8. Het rechte pad

Onderwijsinstellingen vinden het lastig om radicalisering te herkennen. Moet je voortdurend opletten of iemand zich anders gaat gedragen, of hij of zij zich isoleert? Je ziet zo makkelijk iets over het hoofd. In Den Haag hebben ze dat een paar jaar geleden ervaren.

Op een vmbo/havo met veel moslimleerlingen bejubelde een leerling regelmatig de zegeningen van de islam. Mohamed was vroom en had een sikje, maar hij was een goede leerling, vriendelijk en beleefd en hij deed goed mee in de klas. Hij had zijn docente geschiedenis er wel op gewezen dat zij 'op het verkeerde pad' zat en hij had een nogal eenzijdig profielwerkstuk over de geschiedenis van de islam ingeleverd waarbij hij de koran als wetenschappelijke bron had opgevoerd. De docente vertelde hem dat dat niet de bedoeling was, maar Mohamed was niet te vermurwen, in dit heilige boek stond de waarheid. Dit verschil in inzicht leverde Mohamed vervolgens een onvoldoende op, hij kreeg een vier.

Vlak na zijn eindexamen werd de jongen tot verbijstering van zijn docenten gearresteerd. Hij werd ervan verdacht jonge mannen te hebben geronseld voor de strijd in Syrië en zat meer dan een jaar gevangen in de Extra Beveiligde Inrichting in Vught. Nog steeds kan het er bij sommige docenten niet in dat deze aardige jongeman tot zoiets in staat was. De eis tegen Mohamed was vijf jaar, de rechtbank veroordeelde hem tot drie jaar waarvan één voorwaardelijk.

Zodra jongeren in handen van echte jihadisten zijn gevallen, is er geen redden meer aan, weet een schooldirecteur uit Den Haag uit ervaring. Meerdere leerlingen van zijn school zijn in de afgelopen jaren naar Syrië vertrokken. 'Niemand houdt ze tegen, de wijkagent niet, de moskee niet. Het probleem is juist dat niemand greep op ze heeft. De invloed van sociale media bij deze jongeren is gigantisch, die strijd hebben we allang verloren', zegt de directeur nuchter. Het enige wat je als school kunt doen is proberen in gesprek te blijven, in de hoop ze te bereiken. Lessen burgerschap of Bildung waarin maatschappelijke thema's worden behandeld, hebben volgens hem geen enkele zin. 'Wij kunnen de wereld niet redden met Bildung.' Enigszins defaitistisch, al noemt hij het realistisch: 'Het is een illusie dat deze jonge mannen en vrouwen door meer kennis van de rechtsstaat anders zouden gaan denken.'

Leerlingen van deze school zijn ervan overtuigd dat alle Nederlanders op de PVV stemmen, vertelt een docent. 'Ik moet ze duidelijk maken dat dat niet zo is.' Deze leerlingen zoeken dikwijls hun toevlucht tot religie, merkt de docent op. 'Voor hen is geloof belangrijk, ze voelen zich erdoor gesteund en willen zich aan de regels houden. We zien steeds vaker jongens die vrouwen geen hand willen geven.'

Toch raken vooral meisjes aangetrokken tot het radicale gedachtegoed, vertelt de directeur. Hij vergelijkt de aantrekkingskracht van IS met die van loverboys, een geluid dat je op meer scholen hoort. 'De meiden raken in de ban van zo'n man, je moet ze echt losweken. Wat er wordt geboden lijkt aantrekkelijk en stoer. Zo'n jongen met een kalasnikov die jou gaat beschermen! En dat alles onder de vlag van religie.' Er wordt veel werk van de meisjes gemaakt, weet de directeur, die de gemeenschap goed kent, maar hier tot zijn grote spijt geen invloed op kan uitoefenen. 'Tegen de tijd dat ze naar Syrië gaan, zijn ze totaal geheersenspoeld. Totaal.'

8. Het rechte pad

Een leerlinge die Syrië al had bereikt, is met succes terug naar Nederland gehaald. Alhoewel succes hier een relatief begrip is, want ofschoon ze vervolgens wel voor haar eindexamen slaagde, nam ze geen afstand van haar radicale overtuiging.

Er is geen kant-en-klaar antwoord, herhaalt de directeur van deze vmbo/havo/vwo-school met veel allochtone leerlingen. Hij blijft wel hameren op het gevoel van uitsluiting dat deze leerlingen al of niet terecht hebben. 'Ze hebben een diepgeworteld idee er niet bij te horen. We kunnen ze verleiden door ze een kwalitatief goede opleiding te geven. Ze kritisch te leren nadenken. Tegenwicht te bieden. Meestal lukt het ons om ze voldoende zelfinzicht te geven. Wat ook helpt is dat we in zo'n mooi nieuw gebouw zitten, dat is er speciaal voor hen en dat waarderen ze.'

'We kunnen ze verleiden door ze een kwalitatief goede opleiding te geven. Ze kritisch te leren nadenken. Tegenwicht te bieden.'

Alhoewel de meeste leerlingen bestand zijn tegen de lokroep van het kalifaat, blijft het voor de school elke dag een gevecht. Een tijdje geleden stonden hier keurige, in het pak geklede mannen voor de deur, niets op aan te merken. Ze bleken ronselaars en deelden foldertjes uit om de leerlingen naar bijeenkomsten te lokken. Het was interessant om te zien hoe erop werd gereageerd, vertelt de directeur. De ene leerling stopte het ding in zijn tas terwijl de andere het papier meteen weggooide. 'Omdat de mannen op de openbare weg stonden en ze zich netjes gedroegen, konden we niets ondernemen. We hebben de politie om hulp gevraagd. Toen er een agent naast de ronselaars ging staan, hield het op.'

Deze school heeft een goede veiligheidscoördinator, een voormalige politiemans, hij blijkt een geweldige ondersteuning. Zo iemand is heel belangrijk. Een tijdje geleden bleek een bijlesleraar zoals de directeur het uitdrukt 'bij de verkeerde club' te zitten. Hij hield onvoldoende afstand en koesterde te veel sympathie voor de gewapende strijd waar hij leerlingen juist van af moest houden.

Docenten krijgen veel voor hun kiezen, vertelt de directeur. 'Na "Charlie Hebdo" hadden we hier ook dat verhaal dat de zionisten erachter zaten. Boekenwijsheid helpt dan niet.'

Leerlingen proberen hun docenten soms tot het enige ware geloof te bekeren, hen te helpen een beter mens te worden. 'Juf, we zien de vormen van uw lichaam!' zei een leerling van het vmbo eens verontwaardigd. 'Daar zit ik vijf keer per week voor op de sportschool', antwoordde de docente onverstoorbaar. 'Denk je nu heus dat ik die strakke buik na jouw opmerking ga verbergen?' Het is heel belangrijk niet mee te gaan in die gedachtegang, zegt de docente glimlachend. 'Wij moeten onszelf blijven.'

Confronterende gesprekken kunnen goed werken, maar vragen veel van een docent. 'Toch moeten we het doen', zegt de docente geschiedenis vol overtuiging. 'Wat u zegt klopt niet juf', zei een jongen uit de eerste klas een keer, want het stond niet in de koran. 'Dat is tenenkrommend!' Het deed haar denken aan de radicaliseerde Mohamed C. die toen hij havo deed bij haar in de klas zat en die het zo goed met haar voorhad. Hij wilde de tijd nemen om haar 'op het rechte pad' te helpen. 'Destijds vond ik dat aandoenlijk, maar dat was het natuurlijk niet.'

Dat leerlingen hun geloof boven de rechtsstaat stellen, komt voor, vertelt ze. 'Daar moet je keihard tegenin

gaan.' Hetzelfde geldt wat haar betreft voor leerlingen die beweren dat het goed was wat Hitler deed. 'Als ik de Holocaust behandel, hoor ik dat soort geluiden. Het vervelende is wel dat dat soort uitlatingen niet verdwijnen met goed onderwijs. Het zit dieper.'

Toen ze net docent was, wist ze niet goed op dit soort situaties te reageren. Inmiddels is ze via trainingen en cursussen flink bijgespijkerd. Die nieuwe kennis heeft haar enorm geholpen en ze gunt al haar collega's zulke kwalitatief goede bijscholing. 'Ik kijk anders aan tegen wat er wordt gezegd, ik ben minder naïef en alerter.'

Een moeder stuurde haar voor de zomer een e-mail omdat haar dochter zich niet op haar gemak voelde. Klasgenoten lieten blijken fan te zijn van IS en dat vond haar dochter intimiderend, schreef de moeder verontrust. De docente is met moeder en leerlinge in gesprek gegaan en heeft dit noodsignaal met andere leraren besproken, zodat er beter op gelet kon worden. 'Ik wil alles benoemen', zegt de docente. 'Ik wil die poging wagen, ook al word ik wel eens somber als ik weer eens "kankerhomo" of "kankerjood" hoor. Ik blijf hopen dat onze leerlingen joden en homo's ooit gewoon gaan vinden. Deze jongeren zitten het grootste deel van de dag op school en horen van ons andere geluiden. Wij hebben invloed, dus maken we dit soort gevoelige zaken bespreekbaar. Daarin wil ik me wel gesteund voelen. Mijn directeur doet dat gelukkig ook. Angst mag niet gaan regeren in het onderwijs.'

'We mogen burgerschap nu zelf invullen, met als gevolg dat dat heel verschillend gebeurt, terwijl het zo verschrikkelijk belangrijk is! Met praten over jezelf, je achtergrond en de wereld waarin je leeft zou al op de basisschool moeten worden begonnen.'

Meer discussie tussen docenten onderling zou ook helpen, zegt de docente. Nu, met de dagelijkse druk, is daar nauwelijks ruimte voor. Docenten beoordelen extreem gedrag van hun leerlingen verschillend. De een noemt het radicaal, de ander denkt dat het overwaait en noemt het pubergedrag, een derde benadrukt de invloed van de straatcultuur. Hoe dan ook, zegt de docente: 'We praten er onvoldoende over.' Ten slotte zou ze graag zien dat de overheid, de minister, de ambtenaren, iedereen die zich betrokken voelt, zich veel meer met het vak burgerschap zou bemoeien. Door hen voelt ze zich wél in de steek gelaten. 'We mogen burgerschap nu zelf invullen, met als gevolg dat dat heel verschillend gebeurt, terwijl het zo verschrikkelijk belangrijk is! Met praten over jezelf, je achtergrond en de wereld waarin je leeft zou al op de basisschool moeten worden begonnen.' In haar klassen speelt religie een grote rol. 'Soms blokkeert geloof het gewone onderwijs en dat kan niet.' Even is ze stil. 'Wat ik heel naar vind, is dat zoveel jonge mensen die eigenlijk nog zo puur zijn, met zoveel haat in de wereld staan.'

Regel voorlichting door professionals en islamdeskundigen, betoogt de directeur. Leg niet te veel nadruk op de radicale gedachten van leerlingen en blijf in gesprek. Doe het terloops, hou het open, het gaat echt om kennen en gekend worden, ook al lijkt dat een cliché. Laat je angst varen en doe er alles aan om de leerlingen zelf te leren nadenken. En, tot slot, heel belangrijk: 'Besef dat je niet alles kunt oplossen. We hebben niet overal invloed op.'

9 Het moeilijke gesprek aangaan

Bij een mbo-opleiding in Den Haag verdween vier jaar geleden een van de leerlingen naar Irak. Hij was jong getrouwd en ging samen met zijn vrouw op jihad. Beiden zijn omgekomen, zegt de coördinator sociale veiligheid met spijt in haar stem: 'Hij was de eerste Nederlandse Syrië-dode.'

Wat de Syrië-gangers gemeen hebben is dat ze in hun eigen wereld leven en moeilijk te bereiken zijn. Murat, die in 2012 door een groepje mannen werd gersoneld, had problemen thuis en een politieverleden. Hij kwam weinig op school en trok zich niets aan van de absentiebrieven die naar huis werden gestuurd. De school waarschuwde hem, zei dat hij wel moest komen, anders zouden ze hem uitschrijven. Kennelijk boeide hem dat niet want hij kwam niet. De school raakte hem kwijt en opeens bleek hij naar Syrië te zijn vertrokken.

Een andere leerling verdween geheel onverwacht. Ineens was hij op weg naar Syrië. Voor hij Syrië kon bereiken werd hij teruggehaald en nu is de student weer op Nederlandse bodem. De opleiding die hij deed wilde hem helpen en zo kon hij die vervolgen. Het gaat nu wel, al is het met vallen en opstaan, want zo'n trip naar het kalifaat is ingrijpend in zo'n jong leven en voor de opleiding is het soms lastig precies te begrijpen wat er in hem omgaat.

Docenten moeten hoe dan ook proberen het gesprek aan te gaan als leerlingen met extreme ideeën en uitspraken komen...

Docenten moeten ongemakkelijke situaties niet vermijden. Het gebeurt te vaak dat een docent hoopt dat de les snel voorbij is, soms uit angst voor wat leerlingen kunnen zeggen, en soms is het 'metaalmoetheid'. 'Ze moeten juist het moeilijke gesprek aangaan', zegt de coördinator. 'Holding difficult conversations', noemde RAN het. Dit Europese Radicalisation Awareness Network kwam na de aanslagen in januari 2015 op de redactie van Charlie Hebdo en de joodse supermarkt een paar keer bij elkaar om ervaringen van scholen uit te wisselen en een manifest te schrijven met de bedoeling elkaar te inspireren en de Europese ministers te adviseren. Zeer nuttig vond de coördinator die bijeenkomsten, waar iedereen het erover eens was dat docenten hoe dan ook moeten proberen het gesprek aan te gaan als leerlingen met extreme ideeën en uitspraken komen. Als je dat laat gaan, loop je het risico dat je de gevoelens van niet begrepen worden juist versterkt. En je laat andere leerlingen, die misschien zijn geschrokken van wat er is gezegd, in de steek. Dat soort gesprekken zijn heel lastig, maar zullen in de toekomst steeds vaker moeten worden gevoerd. Daarom moeten docenten meer dan nu getraind worden om zulke 'moeilijke gesprekken' te kunnen voeren. En directies zullen hen daarin moeten steunen.

De Haagse Hogeschool heeft een protocol opgesteld nadat een paar studenten naar Syrië waren vertrokken. Daarin wordt beschreven wie je moet waarschuwen als je een vermoeden hebt dat een student van het pad dreigt af te raken. Een goed initiatief, maar de volgende stap, de tweeduizend medewerkers van het protocol op de hoogte brengen, blijkt lastiger. Bij de vakgroep internationaal recht kwam een van de studenten

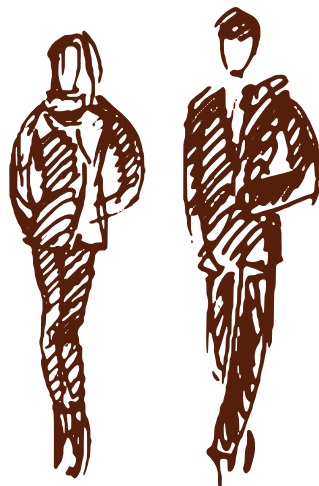
melden dat hij actief werd benaderd door IS-aanhangers en dat hij niet wist wat hij daarmee aanmoest. Hij werkte op Schiphol en werd zelfs daar belaagd. De student was succesvol in zijn studie. Hij had wel wat persoonlijke problemen, maar die vielen in het niet bij de angst die hij had voor dit stel radicalen. Hij durfde ook niet meer naar huis, sliep bij vrienden en was door deze actieve bedreiging niet in staat geweest al zijn tentamens te maken. Hij vroeg zijn mentor om hulp. Geen eenvoudig verzoek, vond ze. 'Ik had wel met uithuwelijking en eerwraak te maken gehad, maar dit was nieuw. Ik kon niet veel meer doen dan zijn verhaal aanhoren.' Hij was tweedejaars en riskeerde een negatief bindend studieadvies als hij zijn laatste tentamen niet zou halen. Omdat hij niet alleen naar zijn decaan durfde te gaan om zijn zaak te bepleiten, ging zij mee. Hij heeft daar zijn verhaal gedaan en de decaan moet nu beslissen. De docenten wisten niet van het inmiddels bestaande protocol, wat te doen bij een vermoeden van radicalisering, maar ze schakelden wel een collega in die veel weet over de islam en de extreme variant ervan. Die is met deze student gaan praten. Het voorval laat zien hoe onthand en machteloos docenten zich kunnen voelen als ze geen deskundige hulp kunnen inroepen.

Docenten van de afdeling internationaal recht zeggen dat ze zich tegenwoordig wel inhouden tijdens de les, gezien de oplopende spanningen. 'We zijn voorzichtiger als het om religie gaat.' Er waren na 'Charlie Hebdo' debat-avonden op de Hogeschool waarbij het er fel aan toeging, de standpunten waren erg uiteenlopend, zelfs een sympathisant van IS nam het woord. Met je eigen oordeel moet je terughoudend zijn, vinden de docenten. Al is dat soms moeilijk.

Studenten met een moslimachtergrond voelen zich snel gediscrimineerd, zeggen alle docenten die ik sprak. Een gevoel van krenking ligt voortdurend op de loer. Terecht? Onterecht? Dat wisselt, denken ze. Het vinden van een stage is voor de studenten soms extra lastig en dat doet begrijpelijkerwijs wat met ze. Ze proberen de studenten weerbaarder te maken door met ze te praten en ze te stimuleren hun mening met feiten en argumenten te onderbouwen. Helemaal bij precaire onderwerpen, zoals die keer dat een student beweerde dat Hitler toch wel een erg goede organisator was. Met praten over IS zijn de docenten over het algemeen terughoudend. Een van hun collega's bij de Haagse Hogeschool gaat het gesprek juist wel aan. Hij weet veel over de islam en dat is een groot voordeel, zegt hij. Zijn visie is kritisch. Aanslagen zoals die in Parijs, zegt hij, hebben alles met de islam te maken. Hij noemt een collega die lesbisch is en getrouwd, maar die dat niet hardop durft te zeggen. Zelf is hij joods, maar zijn kettinkje met davidster draagt hij niet meer sinds hij in Den Haag werkt. Hij vreest dat docenten gesprekken over de islam en IS vaak uit angst en gebrek aan kennis vermijden. Terwijl het hun taak is om juist wel het gesprek te zoeken. 'Wij zijn de autoriteit en we moeten ze de weg wijzen.' Het is zijn ervaring dat die directe en soms ook harde benadering door studenten wordt gewaardeerd. Vooral niet-moslims komen na een college op hem af: 'Studenten bedanken me.' Geert Wilders beschouwt hij als een noodzakelijke cultuurcriticus die de 'oprechte frustratie' van velen verwoordt. De richtlijn over hoe je met heikele onderwerpen binnen het onderwijs omgaat, zou veel duidelijker moeten zijn, zegt hij. Nu bestaat er te veel cultuurrelativisme. 'Je moet macht uitstralen, dan word je serieus genomen.'

Ook op deze Hogeschool komt de straat steeds meer binnen. 'De levens van onze studenten zijn net een soapserie. Er is vaak zo veel aan de hand.' Op de Hogeschool in Amsterdam willen ze dit jaar iemand aanstellen die gespecialiseerd is in de omgang met jongeren die nijpende problemen hebben of die dreigen te radicaliseren. Een hulpvaardige collega, iemand die de problemen van deze tijd begrijpt, die tiernemoeders helpt en moslimmeisjes die tussen twee vuren zitten.

10. Intolerant gedrag

Antisemitisch gedrag is een terugkerend probleem op sommige scholen. De een vindt het een provocatie, de ander is bang dat het dieper zit, dat leerlingen anti-joodse gevoelens van thuis meekrijgen. Hetzelfde geldt voor de groeiende groep Nederlandse leerlingen die roepen dat alle buitenlanders moeten oprotten. Is dat provocatie? Krijgen ze dat van thuis mee?

De actualiteit dringt steeds meer de school binnen. Sinds de vluchtelingenstroom goed op gang is gekomen, horen docenten steeds meer xenofobe geluiden. Antisemitische incidenten doen zich vaker voor als de spanningen in het Midden-Oosten toenemen.

Een docente burgerschap van een mbo in Amsterdam was amper met de les over discriminatie begonnen toen een leerlinge met een Marokkaanse achtergrond opstond, deed of ze een wapen vasthield, in de rondte begon te schieten en op luide toon riep: 'Als ik een kalasjnikov had, schoot ik alle joden dood.'

De docente schrok, ze wilde meteen een eind maken aan dit gescheld. Ze probeerde het meisje erop te wijzen dat joden en allochtonen veel met elkaar gemeen hebben. Dat deze tirade niemand verder zou helpen. 'Maar ik drong niet door. Ik vroeg haar zich in te leven in een denkbeeldig joods meisje van vijf jaar dat hier woont. Wat heeft zo'n kind met de politiek van Israël te maken? Er was helaas geen plaats voor empathie. Dat kleine meisje interesseerde haar niet, ze had maar één boodschap: de joden moesten dood.' De studente kreeg meer klasgenoten mee in haar tirade, ook Turkse leerlingen en niet-moslima's vielen haar bij. 'O, wat was dat heftig. De Surinaamse leerlingen hielden hun mond, geen idee waarom. Aan het eind van de les werd ik door de boze studente apart genomen. Ze was inmiddels rustig en hoopte dat ik op het goede pad zou komen. "Dat gun ik u", zei ze welgemeend. Ik vond haar reactie opmerkelijk, ze leek zo overtuigd van haar gelijk. Sommige meisjes bedekken zich steeds meer, misschien is dat wel de invloed van IS, ik weet het niet. Maar zulk gedrag baart me zorgen. Er zijn hier ook meisjes die mannen geen hand willen geven, ik spreek ze daarop aan, vraag ze waar hun prioriteiten liggen, hoe dat moet straks als ze willen werken. Soms lukt het me om ze te bereiken, maar niet altijd. Ze zijn kwetsbaar, beïnvloedbaar. Of het nu loverboys zijn die aan ze trekken of IS-aanhangers, deze meiden hebben het gevoel niets te verliezen te hebben.' Net als op andere opleidingen speelt ook hier het gebrek aan vertrouwen in de toekomst, het gevoel van 'ik word toch nergens aangenomen'. 'Ze zijn niet weerbaar.'

'Je moet hun vertrouwen hebben, anders lukt het niet.'

De docente weet dat sommige van haar collega's bang zijn om studenten met zo'n grote mond les te geven. Die piekeren er ook niet over om ingewikkelde thema's aan te snijden, dat gaan ze uit de weg. 'Je moet hun vertrouwen hebben, anders lukt het niet.'

Ze vindt het jammer dat er nog zo weinig allochtonen in de leiding van scholen en opleidingen te vinden zijn. Het lost niet alles op, maar het zou wel beter zijn omdat ze de leerlingen beter begrijpen. Een collega van het hbo met een Marokkaanse achtergrond valt haar bij. 'We moeten deze leerlingen meer aandacht geven', zegt ze. Waarschuwend: 'Een groot deel van onze studenten voelt zich hier niet thuis, dat gevoel wordt alleen maar sterker.'

11 Zonde van ons mooie Nederland

De straatcultuur lijkt vooral op zwarte en gemengde scholen een grote rol te spelen. Zijn de thuissituaties daar gecompliceerder? Is de afstand tussen de verschillende generaties groter? Is het perspectief uitzichtlozer?

De kloof tussen thuis en school lijkt bij Nederlandse leerlingen minder groot. In beide milieus proberen kinderen het verder te schoppen dan hun ouders. Ouders verwachten dat ook van ze. De ouders, die als geen ander van de toenemende welvaart hebben geprofiteerd, een eigen huis hebben gekocht, met vakantie naar het buitenland gaan, hebben vaak niet gestudeerd en sporen hun kinderen aan dat wel te doen. Het idee is toch dat je het beter moet krijgen dan een vorige generatie. Die notie staat in deze tijd op losse schroeven en die onzekerheid is voor veel gezinnen een angstaanjagende gedachte. Liever doorstuderen dan werkloos raken, bijna iedereen kiest ervoor om zoveel mogelijk diploma's te halen. Bij het idee dat ze dat niet gaat lukken, omdat ze eigenlijk boven hun macht grijpen, kunnen bij studenten de angst en onzekerheid toeslaan.

Zoals bij Luuk Koper, 23, zoon van een vrachtwagenchauffeur. Hij zit op het hbo. Een mbo-diploma vond hij niet voldoende, zegt hij. 'Het hbo geeft meer baanzekerheid, goed verdienen is erg belangrijk voor me.' Hij deed eerst vmbo, haalde met avondstudie de havo en zit nu in het tweede jaar van zijn studie sociaal juridische dienstverlening. Hij komt uit Hoorn uit een stabiel gezin en hij is trots op zijn vader die dag en nacht werkte om met zijn gezin in een vrijstaand huis te kunnen wonen. De opleiding die hij nu volgt vindt hij pittig. 'Al die papers schrijven is zo zwaar.' Hij vindt de verplichte reflectieverslagen tamelijk onzinnig omdat ze relatief veel tijd vergen en de docent er nauwelijks op reageert. Hij haalt zijn schouders op: 'Het interesseert ze niet wat we denken.'

In de klas van Luuk zitten leerlingen met verschillende achtergronden; Marokkaans, Turks, Surinaams, noem maar op. Iedereen gaat redelijk goed met elkaar om, zegt hij, maar als leerlingen onderling Arabisch spreken vindt hij dat vervelend en voelt hij zich buitengesloten. 'Dan denk je toch dat het over jou gaat.' Gesprekken over de islam vermijdt Luuk liever: 'Ik heb niets met het geloof, en moslims zijn vaak verbeten als dat onderwerp ter sprake komt. Net alsof er een vuurtje in ze gaat branden. Ook na "Charlie Hebdo" lukte het niet om met elkaar te praten, moslims werden meteen irritant fel.' De rol van religie ziet hij als negatief: 'Kijk naar al die oorlogen die daardoor zijn ontstaan.'

Het heeft Luuk behoorlijk wat moeite gekost om een stage te vinden, hij heeft geen goed netwerk en kon dus niet iets via via regelen. Dat zet je meteen op achterstand, want als je een netwerk hebt, verdubbelen je kansen. Bij alle advocatenkantoren die hij belde ving hij dan ook bot. Terwijl hij daar graag aan de slag had gewild. Ook bij zijn vierde keuze, slachtofferhulp, kon hij niet terecht. Nu wordt het een stage in een Blijf-van-mijn-lijfhuis waar voornamelijk allochtone vrouwen zitten. Geeft niet, zegt Luuk vol goede moed: 'Ik hou ervan om mensen te helpen.'

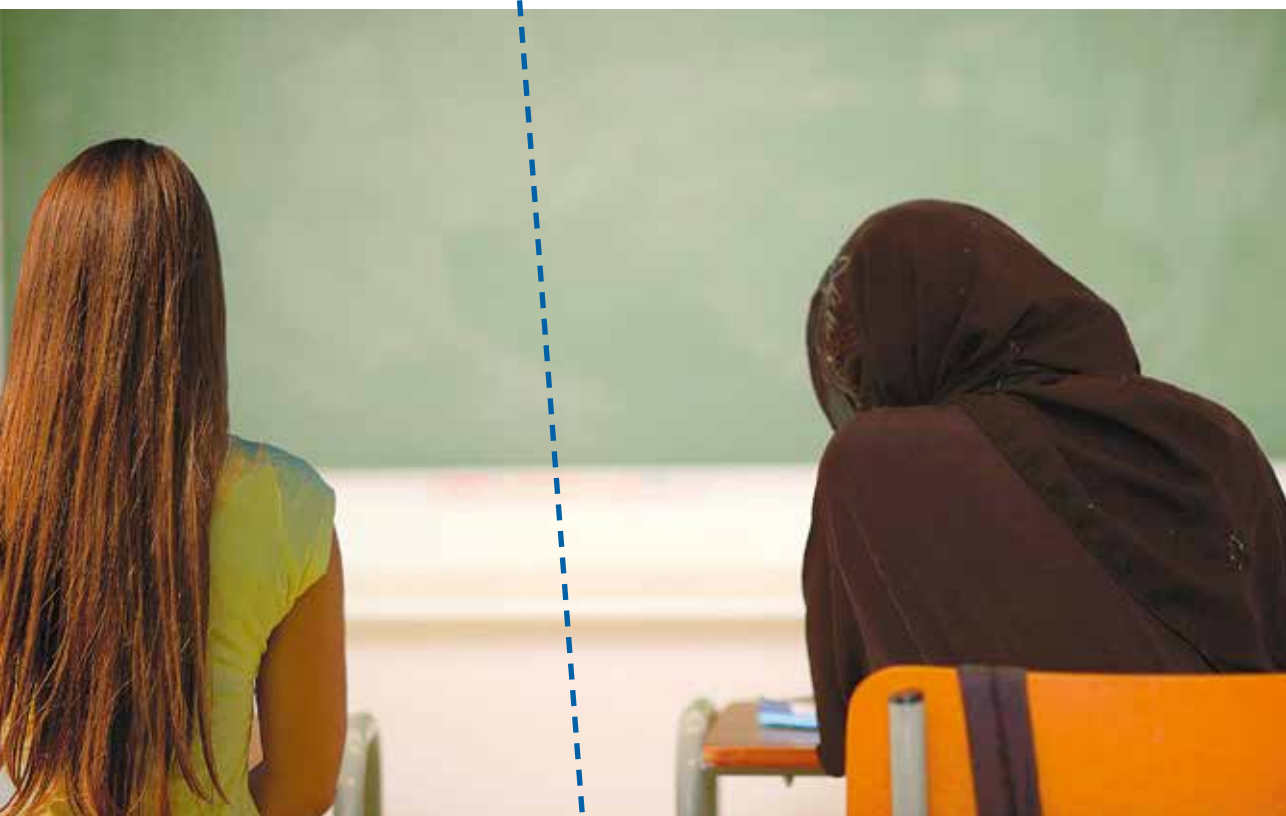
Ondanks zijn opgewekte natuur is Luuk opvallend somber over zijn toekomst. 'Er zijn te weinig banen, de zorg gaat achteruit, en dan de euro waardoor alles alleen maar duurder is geworden.' En, misschien wel zijn voornaamste angst, die hij al uitte vóór de vluchtelingencrisis: 'We worden overspoeld door buitenlanders. Dat moet een halt worden toegeroepen. Die families zijn ook veel groter dan de onze, ze halen ons in en dan zijn wij straks in de minderheid. Daar ben ik echt bang voor.'

Hij vindt het jammer dat hij over dit doemscenario niet hardop kan praten. Hij legt zijn onderarmen op zijn benen en buigt zijn hoofd. 'Dan word ik als racist gezien en dat ben ik niet.' Zijn vrienden kunnen nog veel harder uit de hoek komen, bekent hij. Ze stemmen PVV en ook al is Luuk het niet in alles met Geert Wilders eens, hij vindt wel dat deze politicus met het benoemen van het 'buitenlanderprobleem' de vinger op de zere plek legt, en daarom kan de PVV ook op zijn stem rekenen.

Luuk zou met zijn 23 jaar redelijk zorgeloos in de wereld moeten staan. Maar hij is doodsbang voor de toekomst. 'Op een dag gaat het fout, dat weet ik zeker. Zonde van ons mooie Nederland.'

12. Mentale segregatie

Het ROC in Hengelo zit in een prachtige oude gieterij, een verbouwd rijksmonument. Voor het gebouw is een aantal vierkante meters gereserveerd voor de rokers. De studenten staan lekker te paffen onder toezien oog van de beveiliging. Binnen is het een gezellige drukte.

Het vak burgerschap is hier net als overal verplicht, maar docenten mogen grotendeels zelf bedenken hoe ze die uren invullen. In het oosten van het land is de sfeer minder gepolariseerd dan in het westen, alhoewel er bij studenten grote zorgen bestaan over de stroom asielzoekers die deze kant uitkomen en die angst wordt soms fel geuit. Islamitisch radicalisme is hier nauwelijks aan de orde. Het ROC Twente kent één uitreizigster, een 24-jarige vrouw die half februari 2015 plotseling naar Syrië was vertrokken, met mededing van haar vierjarige autistische zoontje. Vooral dat laatste – en het feit dat ze door verschillende hulpverleners werd begeleid die haar evenwel niet hadden kunnen tegenhouden – zorgde voor beroering. Ze was in de aanloop naar haar vertrek wel steeds religieuzer geworden en kleepte zich strikt volgens islamitische regels. Toch zag ook haar vader, bij wie ze woonde, deze stap niet aankomen. Deze gebeurtenis maakte indruk op de school en het college van bestuur en collega's van het studieloopbaancentrum hebben na haar vertrek uitgebreid contact gehad met vader, hulpverleners en de gemeente. Docenten van de studente hebben vervolgens met haar klasgenoten over deze radicale stap gesproken.

De vijf docenten burgerschap die vanochtend aan tafel zitten hebben de indruk dat er bij hun studenten op de achtergrond wel het een en ander speelt. Ook in Hengelo werden na de aanslag op Charlie Hebdo opmerkingen gemaakt die bevreemding wekten: 'Van die goed geïntegreerde meisjes die opeens heel fel werden en zeiden dat "die mensen van Charlie Hebdo er zelf om hadden gevraagd". De studenten hadden het over onze profeet en spraken in termen van wij en jullie, ze benadrukten op die manier de kloof die ze kennelijk voelden.'

Ook hier bestaan meerdere, soms botsende werkelijkheden naast elkaar. Docenten maken zich de laatste tijd zorgen over een toenemend PVV-geluid. 'Als we rond Prinsjesdag verkiezingen houden stemt zestig procent van de studenten op de PVV', vertelt een docent.

Studenten differentiëren en nuanceren onvoldoende, ze gooien alles op één hoop, is de indruk van de docenten.

Studenten differentiëren en nuanceren onvoldoende, ze gooien alles op één hoop, is de indruk van de docenten. IS-aanhangers, de werkloosheid die ze om zich heen zien, het groeiende aantal vluchtelingen die de banen zouden inpikken, alles voelt als een bedreiging. Daar komt nog bij, vertelt een van de docenten, dat leerlingen nauwelijks omgaan met studenten met een andere afkomst. 'Dat voedt de angst.'

8. Het rechte pad

De docenten van dit mbo in het oosten van het land zijn het met elkaar eens. ‘Ook onze studenten leven in parallelle werelden.’

Een docent met een Syrisch-orthodoxe achtergrond illustreert zijn bezorgdheid over die afstand met een recente kwestie. Hij gaf een les burgerschap en behandelde daarin de actualiteit in het Midden-Oosten. Een van de leerlingen kon niet goed onder woorden brengen wat IS precies was. ‘Zoek het op’, suggereerde de docent. De student ging aan de slag en vertelde even later wat hij allemaal te weten was gekomen, onder andere over een van de leiders: Abu Bakr al-Baghdadi. De student lachte omdat hij vond dat Baghdadi een beetje raar sprak, waarop een klasgenote, ze was moslima, overstuur raakte en begon te huilen. Ze voelde zich diep vernederd vanwege zijn commentaar op Baghdadi. De islam werd volgens haar belachelijk gemaakt. De studente verliet het lokaal en heeft daarna nooit meer een les burgerschapskunde bijgewoond. Als gevolg van haar verzuim heeft de studente onvoldoende punten gehaald en zal er een oplossing moeten worden gevonden, want het zou zonde zijn als ze hierdoor met de opleiding moet stoppen.

Naast toenemende angst en onzekerheid zien docenten bij hun studenten ook een verharding. Weer dat gebrek aan medeleven...

Naast toenemende angst en onzekerheid zien docenten bij hun studenten ook een verharding. Weer dat gebrek aan medeleven. Als voorbeeld vertelt een docente hoe ze tijdens haar les televisie-uitzendingen toonde van Ali B. Hij had een programma, Ali B en de 40 wensen, waarin hij allerlei mensen probeerde te helpen. Het viel de docente op hoeveel waardering de leerlingen hadden voor de ouderen die Ali B bijstond: ‘De sympathie klotste over de schoolbankjes.’ Terwijl de asielzoekers over wie hij zich in een andere uitzending ontfermde door leerlingen ‘met hardheid en cynisme’ werden bespot. Een gênante bijkomstigheid, vertelt de docente, was de aanwezigheid van klasgenoten die daadwerkelijk in een azc wonen, zij hielden wijselijk hun mond.

‘Deze generatie heeft geen idealen’, verzucht een docent. ‘Je invloed als docent wordt steeds kleiner’, constateert een ander. Sociale media, de straat; studenten leven in meerdere werelden. De oproep van politici als minister Jet Bussemaker en minister Lodewijk Asscher dat leerlingen ‘zelfstandig moeten leren nadenken’, onderschrijven de docenten, maar ze vragen zich tegelijkertijd af of je dat kunt verwachten van mbo-studenten niveau één, twee en drie. In dit kritisch nadenken hebben ze vaak helemaal geen zin en ze zijn er ook niet altijd toe in staat. Dat vereist toch enige vorm van analytisch vermogen. Wat doe je als leerlingen dat niet in huis hebben?

Ze weten niet meteen het antwoord, maar net als veel van hun collega’s houden deze docenten een ferm pleidooi om burgerschap niet alleen als geïsoleerd vak te geven: alle docenten moeten ermee bezig zijn, zelfstandig nadenken en weten wat er in je omgeving speelt is minstens zo belangrijk als kennisoverdracht. ‘Het aanleren van die vaardigheden moet door de hele opleiding zitten.’

De docenten in Hengelo zouden graag zien dat het ministerie docenten meer zou aanmoedigen om te praten over thema’s als radicalisering en verdraagzaamheid. In de hoop dat door meer kennis van feiten de nuance vaker wordt opgezocht. Eentje: ‘Kunnen we verdraagzaamheid niet verplichten?’

Een van de docenten begint zijn les voor een klas vol meiden, niveau vier, die straks de zorg ingaan. Ze zijn ongerust over hun toekomst: is er straks nog wel werk? Door de bezuinigingen wordt dat in dit deel van het land erg moeilijk, weten ze. Er is geen houvast, hun toekomst lijkt allerminst verzekerd, zeggen ze, want krijgen ze straks wel een huis? Nu, met al die vluchtelingen, wordt dat alleen nog maar moeilijker. ‘We worden bang gemaakt’, zegt een leerlinge. ‘Als ik vertel dat ik in de kinderopvang wil werken, word ik raar aangekeken, er zijn nauwelijks plekken.’ Anderen kunnen geen stage vinden en geen werk. ‘Wat komt er van onze toekomst terecht?’ Politiek staat ver van ze af, de meesten stemmen niet: ‘Politieke partijen komen hun beloftes niet na.’ Het geloof biedt ook geen houvast, hun grootouders gingen nog naar de kerk, maar hun ouders niet meer. Alleen de twee moslima’s uit de klas hebben steun aan hun geloof, zij bezoeken de moskee.

Er is geen houvast, hun toekomst lijkt allerminst verzekerd, zeggen ze, want krijgen ze straks wel een huis?

Sommige studenten hebben een enorme veerkracht, zoals Hicham, twintig jaar, zoon van een Egyptische vader en een Nederlandse moeder. Hij werkt bij zijn ouders in de shoarmazaak en in de weekenden is hij chauffeur. Hij deed havo en wilde van jongs af aan piloot worden. Werken bij de luchtmacht, dat was zijn droom. Omdat zijn ogen slecht waren ging hij luchtvaarttechniek doen. ‘Maar het lukte me niet, de stof was te moeilijk en kwam niet binnen. Na tweeënhalve week ben ik gestopt. Dat was een zware klap. Toen ben ik rechten gaan doen, ik haalde mijn propedeuse in één keer. In het tweede jaar moest ik stage lopen, dat kan niet moeilijk zijn, dacht ik. Ik maakte een mooie brief en een cv. Mijn mentrix heeft er nog naar gekeken. Ik stuurde elf brieven naar verschillende instanties, zoals de IND, de luchtmacht, justitie, de rechtbank, maar ik werd niet eens uitgenodigd voor een gesprek. Alleen van de luchtmacht kreeg ik een respectvolle afwijzing.

Ik voel soms een stil verwijt van Nederlanders, geen angst, wel boosheid...

Ik moet zeggen dat ik wel onzeker raakte door deze gang van zaken. Of het iets te maken had met mijn Egyptische achternaam? Zou kunnen, ik wil alleen niet zo denken. Het was net na de eerste aanslagen in Parijs. Daar was ik natuurlijk tegen, maar hoe kun je dat uitleggen aan mensen die jou niet kennen? Ik voel soms een stil verwijt van Nederlanders, geen angst, wel boosheid. Ik heb nu besloten om naar de universiteit te gaan om rechten te studeren, daar hoeft ik ook geen stage te lopen. Ik wil vechten om zo ver mogelijk te komen.

Toen ik een jaar of twaalf was, kreeg ik verkeerde vrienden, in het begin was het leuk, maar toen ze na een tijdje echt crimineel werden, wilde ik niet meer. Toen heb ik me op school gestort. Ik wil mijn master halen. Daarna meld ik me aan bij het ministerie van Defensie, ik wil bij het Korps Mariniers. Ik weet dat het moeilijk wordt, het is de elite. Toch ga ik het proberen.

Ik heb er genoeg van dat er zo slecht over de islam wordt gesproken. Ik doe dit uit patriottisme, dit is mijn land, het land dat mij alle kansen geeft. Ik wil laten zien dat moslims dit land heel goed kunnen dienen.’

13. Aylan is niet dood

Docenten op 'witte' opleidingen krijgen het ook zwaarder nu iedereen zo op scherp staat en leerlingen ruimbaan geven aan hun angsten. 'Ze zouden iets meer kunnen relativeren', zegt een leraar. 'Een wat meer onderzoekende houding aannemen', vult een ander aan. Precies dezelfde formuleringen die docenten op 'zwarte' scholen gebruiken.

Bij de ene groep is er het gevoel dat alles verandert en ze iets wordt afgenomen. Bij anderen heerst de overtuiging buitengesloten te worden, niet voor vol te worden aangezien.

De afdeling zorg en welzijn van het mbo in Leiden is een witte opleiding waar soms een verdwaalde allochtoon tussen zit. Soms is dat een rolmodel, zoals Aïscha, een meisje dat nog geen hoofddoek draagt maar dat straks wel zal gaan doen. Haar klasgenoten mogen alles vragen over haar geloof en dat doen ze ook. Dat werkt goed, hun bezorgdheid verdwijnt, ze vertrouwen haar en ze hoort erbij.

Rond de tafel zitten vanmiddag zes docenten die niet alleen burgerschap geven, maar ook sociale vaardigheid en daarnaast gewone vakken zoals rekenen. Ze merken dat leerlingen steeds feller reageren op ontwikkelingen waarvan ze het gevoel hebben er geen invloed op te hebben, zoals de vluchtelingenstroom. De feiten kennen ze vaak niet, de emoties winnen. 'We willen daar aandacht aan besteden. Het is belangrijk, maar ook lastig', zegt een docente. 'Je moet alles bijhouden en dat lukt gewoon niet', zegt een ander. 'Soms weet ik gewoonweg niet wat ik er zelf van vind.'

Leerlingen reageren steeds feller... De feiten kennen ze vaak niet, de emoties winnen.

Debatteerders, zeggen docenten, heeft pas zin op niveau vier. Leerlingen op een lager niveau hebben hun mening klaar en zijn daar moeilijk van af te brengen. Een docente: 'Ze zeggen: "Ik ben tegen. Punt." Als ik dan vraag waarom, antwoorden ze dat ik niet zulke moeilijke vragen moet stellen.'

De studenten worden de afgelopen tijd radicaler in hun standpunten, ze hebben het vaker dan vroeger over 'al die buitenlanders', vertelt een docent. En Geert Wilders is hier graag gezien, ze beschouwen hem als 'eerlijk politicus', een soort beschermheer. Door de komst van de vluchtelingen geven studenten extra gas om hun onvrede over deze ontwikkeling te ventileren.

De jongste docente, ze geeft pas een jaar les, is geschokt over de groeiende aversie tegen buitenlanders: 'Studenten zijn ervan overtuigd dat vluchtelingen sneller een huis wordt toegewezen. Maar dat niet alleen, ze krijgen volgens hen ook gratis een elektrische fiets. Zomaar! Zo'n gerucht nemen ze voor waar aan en iedereen praat elkaar na. Goed filteren van informatie is lastig.' De islam zien ze als een nare godsdienst, vertellen de docenten, en het dragen van een hoofddoek beschouwen ze als een straf van God.

De studenten reageren steeds feller en ze zijn standvastig. 'Bijna angstaanjagend.' Sommigen weten zeker dat de foto van het verdronken Syrische jongetje fake is, onderdeel van een complot om het Westen medelijden te laten krijgen. 'Wij gaan ons niet aanpassen', roepen studenten ongevraagd.

Waar komt dat onveilige gevoel vandaan? Is het IS? De angst voor de islam? De angst voor het onbekende? Soms gaan docenten één op één het gesprek aan, in de hoop de negatieve gevoelens te kunnen bespreken: 'Zo kan ik je niet de praktijk in laten gaan', waarschuwde een docente laatst nadat een leerling een racistische opmerking had gemaakt. 'Je moet straks met alle soorten mensen kunnen werken.'

Sociale media zijn de docenten een doorn in het oog. De impact en het oncontroleerbare ervan zijn vreselijk.

Sociale media zijn de docenten een doorn in het oog. De impact en het oncontroleerbare ervan zijn vreselijk. 'Ons houvast is de beroepsethiek, dat is een belangrijk deel van de opleiding. Hoe je ook over de wereld denkt, als je in de zorg werkt moet je met iedereen kunnen omgaan en je kunnen verplaatsen in de ander.' Dat het daaraan nog wel eens ontbreekt, illustreert de jonge docente: 'Als studenten vluchtelingen met van die grote boodschappentassen zien sjouwen op tv of op een foto, roepen ze meteen dat dat eten van de voedselbank is dat ze net hebben gehaald. Alsof het om een stelletje uitvreeters gaat. Het komt niet bij ze op te bedenken dat dit alle bezittingen zijn van zo'n familie.'

Na 'Charlie Hebdo' waren er studenten die reageerden alsof er echt een grens was overschreden. 'Het zijn wéér de moslims', verzuchtten ze, om vervolgens een krijgsplan te lanceren. 'Laten we met z'n allen naar Frankrijk vertrekken om te gaan vechten.' Daar is het alleen nog niet van gekomen.

'Ik vind deze tijd zelf ook nogal moeilijk', bekent een docente. 'Vol dreiging en zo onvoorspelbaar.' Na een korte stilte: 'Soms vliegt het me aan.' Een collega valt haar bij: 'Onze studenten moeten leren reflecteren, dat vereist het werk in de zorg dat ze straks gaan doen. Wij moeten daarvoor zorgen. Door die polarisatie hebben we er in feite een klus bij gekregen.'

'Onze studenten moeten leren reflecteren, ... Door die polarisatie hebben we er in feite een klus bij gekregen.'

De meeste studenten van deze opleiding leven in een kleine beschermde wereld, ze wonen vaak nog thuis. Ze gedragen zich soms als verwende prinses en prinsessen, maar zijn tegelijkertijd bang. Degenen met een hbo-opleiding en dus betere kansen, redden het meestal wel. Mbo-studenten zijn kwetsbaarder.

Drie studenten komen uitleggen waar ze precies zo bezorgd over zijn. Ze zijn verlegen, vriendelijk en beleefd, maar onverbiddelijk als het op vluchtelingen aankomt. Die kapen straks niet alleen hun toekomst, maar ook hun levensvreugde. Ze worden in alles voorgetrokken, dat is een ding wat zeker is. Twee van hen willen in de ouderenzorg. 'Mijn moeder en zus doen dat werk met plezier', zegt er een. 'Ik wil graag mensen helpen die hun hele leven hard hebben gewerkt.' Ze benadrukt het woord 'hard'.

De student, die eerst vertelt hoe hij door allochtone jongens op brute wijze in elkaar werd geslagen in zijn buurt, hoopt bij defensie te gaan werken: 'Ik wil iets voor mijn land doen en ik wil uitgezonden worden.' Vol goede moed: 'Als het daar in die landen weer goed gaat, keren die vluchtelingen misschien terug. Aan die oplossing hoop ik bij te kunnen dragen.'

De twee meisjes hebben de gekste ideeën in hun hoofd gehaald. Ze weten zeker dat die vluchtelingen van de overheid een gratis zorgopleiding krijgen aangeboden, dat hebben ze gehoord, en de werkgever wordt min of meer omgekocht om juist hen in dienst te nemen. 'Als ze zo'n vluchteling nemen, hoeven ze geen belasting te betalen, echt waar. Natuurlijk nemen ze die dan liever dan ons.'

Een van de twee heeft al een paar jaar een vriend en wil zodra ze meerderjarig is gaan samenwonen. Ze windt zich zichtbaar op bij de gedachte dat een vluchteling haar de pas af zou snijden. Op kamers gaan wonen is geen optie. Dat doe je niet als je gaat samenwonen, de toewijzing van een huisje is in haar beleving een verworven recht.

Al dat geld dat nu aan vluchtelingen wordt uitgegeven, vinden ze alledrie zonde. En weer weten ze het zeker: 'Dat gaat ten koste van de zorg.'

Eentje kan er met haar verstand niet bij: 'En dan klagen ze in zo'n azz dat ze het hier niet goed hebben.' De ander, bezorgd: 'Straks zijn we buitenlander in eigen land.'

14. Deze tijd is een beproeving

Op een christelijke mbo in de Randstad beschouwen de meeste studenten zich als ‘oer-Hollands’, vertelt een stafmedewerker. ‘Wij zingen het Wilhelmus uit volle borst, wij bidden voor de premier, voor de koning en de koningin.’ Met een glimlach: ‘Wij zijn diep, diep doordrenkt van vaderlandsliefde.’

Zo’n stevige verankering in het nationaal erfgoed geeft een solide basis, denkt hij. Er wordt zeker gedoceerd over andere godsdiensten en tijdens discussies in de klas wordt er veelvuldig over gesproken. Helemaal nu de maatschappij zo in beroering is.

Op het mbo in Kampen leidde de actualiteit met de aanzwellende stroom vluchtelingen afgelopen september tot verhitte discussies tijdens een les burgerschap. De docent probeerde de studenten kritisch te laten nadenken, maar hun angst en onzekerheid belemmerden hen. Een leerling stelde: ‘De bijbel roept niet op tot geweld, de islam wel.’ Een ander waarschuwde: ‘Nederland raakt overvol.’ En hij wist zeker: ‘Buitenlanders hebben het beter dan wij, waarom kunnen we ze niet terugsturen?’

De docent wilde dat de leerling preciezer was: ‘Wie bedoel je dan exact?’ De leerling besloot: ‘Degenen die niet in Nederland zijn geboren moeten terug.’ Een klasgenoot stelde voor een andere categorie over de grens te zetten: ‘Alleen de agressieve buitenlanders moeten weg.’

Eén meisje bleek vooral bang: ‘Ik voel me niet veilig in deze wereld. Die vluchtelingen krijgen het hier machtig goed, waarom zouden ze teruggaan?’ Een leerlinge hoorde dat zelfs de bejaarden de dupe worden van al die vluchtelingen. Haar moeder, die in een verzorgingshuis werkt, mag sinds kort geen koekje meer bij de koffie presenteren. ‘Dat geld gaat namelijk naar de vluchtelingen.’ Haar klasgenoten reageerden verontwaardigd.

‘Tussen al die vluchtelingen zitten IS-strijders’, weet een van de studenten zeker, dat was tenslotte op het nieuws. Vijanden van de cultuur waar zij zich door beschermd voelen, vestigen zich hier, dankzij de roekeloze overheid. Dat is hun grootste nachtmerrie en vermoedelijk die van hun ouders, de schrik voor de radicale islam zit er goed in. Feiten en gevoelens lopen door elkaar. Het is een diep gevoel de greep verloren te hebben. Ze willen niet racistisch overkomen, beklemtonen de studenten en voor iedere vluchteling moet een plek zijn, maar liever niet voor zoveel moslims in dat kleine Nederland.

Zouden de nieuwkomers Nederlanders in nood helpen? vraagt een student zich retorisch af. ‘Zijn ze er voor ons als wij straks in de problemen komen? Vast niet!’

De docent komt ertussen: ‘Zijn dit geen vooroordelen?’ vraagt hij aan de klas. Hij begint over de moord op Marianne Vaatstra waarbij iedereen er aanvankelijk van uitging dat ze vermoord was door een asielzoeker uit een nabij gelegen azc, terwijl het een dorpsgenoot bleek te zijn die haar had meegesleurd, verkracht en vermoord. Sommigen knikken, zijn het met hem eens, maar anderen zijn niet onder de indruk: ‘Ik las in de krant dat er in Brabant was opgeroepen om het gemeentehuis in de fik te steken als er echt asielzoekers zouden komen.’ Zijn buurman: ‘Wilders heeft gewoon gelijk.’

Een andere student beschouwt deze tijd als ‘een beproeving’. God test de mens, weet hij, God heeft met dit alles, ook met IS, een bedoeling. ‘Hij wil weten hoe standvastig mensen in hun geloof staan.’ ‘Hadden we maar een goed leger’, verzucht iemand, ‘dan konden we tenminste vechten.’

Op de vraag van de docent wie een vluchteling in huis zou willen nemen – ‘bij wie is er een bed over?’ – steekt niemand zijn hand op. Terwijl ze met de ‘goede vluchteling’ het beste voorhebben. De studenten blijven huiverig, sommigen hebben zelfs nachtmerries, ze dromen over aanslagen op hun school, hun kerk, op het dorp waar ze wonen. Alsof al het vertrouwde dat ze hun leven lang kenden, op het punt staat vernietigd te worden. ‘Ik zou vluchtelingen eigenlijk graag verwelkomen’, bekent een meisje. ‘Maar ik vertrouw ze gewoonweg niet.’

Sommige studenten hebben zelfs nachtmerries, ze dromen over aanslagen op hun school, hun kerk, op het dorp waar ze wonen...

Een onverwacht geluid komt van de student die op de markt staat en goede ervaringen heeft met Turken en Marokkanen. ‘Met hen werk ik het liefst, ze zijn prettig en betrouwbaar.’ Zijn klasgenoten kijken stomverbaasd. De docent kijkt verheugd alsof hij wil zeggen: ‘Zie je wel! Het kan!’, maar hij gaat er niet verder op in. Leerlingen van de volgende klas denken dat er in Amsterdam no-go-areas zijn waar de politie niet durft te komen en in die wijken heeft iedereen een uitkering. ‘Sommige leerlingen radicaliseren’, zeggen docenten. Al die beelden die ze via gewone en sociale media tot zich krijgen veroorzaken dat.

Het grote aantal allochtonen in de grote steden vinden ze ook verontrustend, wordt duidelijk als twee leerlingen over hun uitstapje naar Den Haag vertellen waarbij ze het aantal allochtonen telden. Bijna triomfantelijk: ‘Twee op de tien waren Nederlands!’ De docent, die zelf jarenlang in Afrika woonde, probeert de vooroordelen en gevoelens van verontrusting te onderzoeken. Dan vertelt hij de klas over ongelijke kansen op de arbeidsmarkt en hoe vaak jongeren met een kleurtje worden gediscrimineerd. Dat allochtone jongeren in de grote stad graag willen werken, maar dat niemand ze in dienst wil nemen. Als hij aan het eind van de les vraagt wie iets nieuws heeft geleerd, steekt een meisje haar hand op: ‘Dat van die discriminatie wist ik niet, die informatie was nuttig en heeft mijn idee over allochtonen veranderd.’ Later zeggen twee studentes dat vluchtelingen wat hen betreft welkom zijn, ‘als ze maar normaal doen en niet klagen dat hun bedjes niet lekker liggen’. Het is vooral de angst voor IS die ze parten speelt.

15. Conditie scheppen

Het belang van kritische, zelfstandig nadenkende studenten zien alle scholen wel. Maar hoe organiseer je dat? Docenten hebben veel aan hun hoofd en zo'n arbeidsintensieve opgave zakt makkelijk op de prioriteitenlijst.

De docenten die ik sprak, zeggen dat af en toe zo'n uurtje 'kritisch leren denken' onvoldoende is. Het gaat om het aanleren van een open houding, de wil om je in de ander te verplaatsen. Die attitude onder de knie krijgen zou een onderdeel van alle lessen moeten zijn.

Docenten vinden lesgeven leuk maar ook dikwijls moeizaam en veeleisend, is me gebleken, zeker als leerlingen zich bot en ongenueanceerd uitdrukken en op een totaal andere manier dan zij in het leven staan. Om docenten te ondersteunen huren onderwijsinstellingen steeds vaker deskundigen van buiten in, zoals Iliass El Hadioui, socioloog en schrijver van het boekje *Hoe de straat de school binnendringt*. Hij richt zich voornamelijk op docenten in de grote steden. Zij moeten omgaan met de verschillende leefwerelden waar de leerlingen zich in bevinden, de straat, de school en thuis. Omdat de codes van de straat (masculien) conflicteren met de leefwereld van de school (meer feminien) ontstaat er wat hij noemt een 'pijnlijke pedagogische mismatch'. Dat maakt het volgens El Hadioui moeilijk om goed les te geven. Hij vindt het belangrijk dat docenten deze mismatch onderkennen en dat ze proberen bepaald gedrag te begrijpen, zonder dit per se goed te keuren. Sta open voor wat er bij de leerlingen leeft, is zijn oproep, dat zal het lesgeven vergemakkelijken.

Omdat de codes van de straat (masculien) conflicteren met de leefwereld van de school (meer feminien) ontstaat er een 'pijnlijke pedagogische mismatch'.

Hij gaat op verschillende meestal 'zwarte' scholen met docenten aan de slag. Hij observeert ze tijdens hun lessen en evalueert achteraf. Ze leren er veel van, zeggen docenten die meededen. Het geeft ze inzicht in hun eigen functioneren. Docenten zouden veel vaker bij elkaar in de les moeten gaan kijken, met elkaar praten over hoe je dat doet, lesgeven. El Hadioui is ervan overtuigd dat jongeren wel willen leren, mits je de goede condities schept. Die zijn in Amsterdam-West fundamenteel anders dan in Wassenaar. Hier zou volgens hem in lerarenopleidingen meer aandacht aan kunnen worden besteed.

Docenten moeten bereid zijn, herhaalt hij, om zich te verdiepen in de student, een emotionele relatie met ze op te bouwen. 'En je moet een beetje idealistisch zijn, erin geloven dat je het verschil kunt maken.' Scholen die goed georganiseerd zijn en waar de directie oog heeft voor de weerbarstige realiteit waarin de docent moet functioneren, hebben een grote voorsprong. Toch ben ik die scholen niet veel tegengekomen. Het is geen onwil, eerder onvermogen. Docenten en medewerkers die een 'beter pedagogisch klimaat' bepleiten, moeten dat heel hard roepen voor ze worden gehoord. Er zijn goede initiatieven, steeds vaker wordt bijvoorbeeld het vak filosofie gegeven, ook op vmbo's, in een poging leerlingen op een prettige en spannende manier na te leren denken.

Het socratische gesprek is ook een methode die steeds populairder wordt. Nadenken door het stellen van vragen. Op een vmbo in Amsterdam waar een aantal leerlingen de aanslagen op Charlie Hebdo ook als een daad van zionisten en Amerikanen beschouwde, worden vanmiddag docenten in het socratische gesprek getraind. De volgende stap is dat ze dat met hun leerlingen gaan oefenen.

De directie is benieuwd of deze training werkt, daarom is er voortdurend iemand van het managementteam aanwezig, een teken van betrokkenheid. Yassin Elforkani, die bekendheid verwierf als jongerenimam, geeft de workshop. De stemming is opperbest, er zijn ongeveer dertig docenten. Het gezelschap is opvallend multicultureel, iedereen is gemotiveerd om te praten over zijn of haar manier van lesgeven. Er is geen terughoudendheid. Dat is wel eens anders geweest op deze school waar docenten na 9/11 doodsbang waren om dat onderwerp in de klas te bespreken. Kennelijk is er de afgelopen jaren een grote cultuurverandering geweest waardoor gevoelige onderwerpen wél aan bod kunnen komen. Dat betekent dat daarin geïnvesteerd is.

'Gelijkwaardigheid is zo belangrijk, het is de basis voor een gevoel van veiligheid.'

Elforkani zegt met klem dat je de socratische methode alleen eigen kunt maken als je het veel toepast: 'Jullie moeten kilometers maken.' Terwijl hij tussen de docenten op en neer loopt vraagt hij hun of leerlingen het waarderen wanneer je 'doorvraagt'. Nee, zeggen de docenten, dat vinden ze niet leuk. Elforkani: 'Hoe kun je dat doorbreken?' 'Door ze individueel aan te spreken', oppert iemand. Dat woord bevalt Elforkani niet: 'Waarom hebben jullie het zo vaak over "aanspreken"? Gelijkwaardigheid is zo belangrijk, het is de basis voor een gevoel van veiligheid.'

Je moet geloven in je leerlingen, zegt Elforkani, niet oordelen, geen gesloten vragen stellen, een discussie beginnen met het vertellen van een eigen ervaring. Oftewel: maak een les persoonlijk.

De docenten moeten in groepjes een les voorbereiden waarbij eentje de docent is, anderen spelen de leerlingen. In het grote lokaal staan stoelen opgesteld in een ovaal, met daarbinnen nog een kring. Het eerste groepje heeft het thema 'van wie is de straat?'. Dat slaat niet helemaal aan. Er was onvoldoende interactie, constateert Elforkani, en er werden moeilijke woorden gebruikt, de verdieping bleef uit. De docente knikt, ze snapt de kritiek en legt uit wat er gebeurde, ze wilde dóór omdat ze graag haar les wilde afmaken. Nu vraagt ze zich af of dat wel zo belangrijk was. Elforkani knikt: 'Iets uit je eigen ervaring inbrengen was beter geweest.'

Onderwijl worden de gesloten vragen geturfd en dat zijn er heel wat. De docenten spelen de leerlingen met verve. 'Iedereen vindt je een slechte docent', roepen ze tijdens de tweede presentatie tegen een collega. 'Wat verdien je eigenlijk?' Je kunt je goed voorstellen hoe makkelijk chaos ontstaat als de docent én orde moet houden én een socratisch gesprek op gang moet brengen. De derde keer lukt het als docenten een rollenspel opvoeren tijdens hun les over de man/vrouw-verhouding. De truc is de vorm, want de man speelt de vrouw en andersom. Iedereen ligt dubbel. Doorvragen in combinatie met humor werkt. Op die manier maak je contact, merken de docenten die zichtbaar plezier hebben deze middag. Na afloop blijven ze allemaal, want er is ook nog ouderavond. De tien-minutengesprekken vinden straks plaats. In de lerarenkamer staan sapsjes klaar en dampende schalen met warm eten.

16. Naschrift

Na alle gesprekken met studenten, docenten en andere professionals is me gebleken hoe belangrijk het is dat er meer aandacht wordt besteed aan wat in het onderwijs de ‘pedagogische relatie’ wordt genoemd. Leerlingen en studenten leven steeds vaker in verschillende werelden die elkaar onvoldoende begrijpen. Dat kan tot spanningen leiden.

De website van de stichting School en Veiligheid, in het leven geroepen door minister Bussemaker en ondersteund door het ministerie van Onderwijs, is een welkome vraagbaak en biedt verschillende handvaten voor scholen en docenten die met problemen zitten. Tijdens schooltijden kunnen ze bijvoorbeeld een speciaal nummer van de helpdesk bellen en er worden meerdere cursussen aangeboden die betrekking hebben op sociale veiligheid in de breedste zin. Er kwamen veel docenten af op de conferenties die het ministerie organiseerde over maatschappelijk heikle kwesties. Die belangstelling maakt duidelijk hoe belangrijk praktische en morele ondersteuning is. Docenten moeten niet het gevoel hebben dat ze er alleen voor staan.

Natuurlijk zijn er genoeg scholen en onderwijsinstellingen waar nauwelijks of geen problemen zijn. Maar ik merkte dat een groot aantal wel de hete adem van de actualiteit in hun nek voelt en zich afvraagt hoe daarmee om te gaan. Meer dan vroeger, omdat de gebeurtenissen in de wereld, zoals de opkomst van IS, ‘Charlie Hebdo’, de schietpartij in het Parijse theater Le Bataclan en de vluchtelingenstroom, grote impact hebben op zowel studenten als docenten. Ze boezemen vooral angst in.

Studenten leven meestal in hun eigen groep, je zou het mentale segregatie kunnen noemen. Leerlingen met verschillende denkbeelden die wel bij elkaar in de klas zitten, staan soms lijnrecht tegenover elkaar en zijn daarnaast maar matig geïnteresseerd in elkaar.

Een open houding en meer belangstelling voor elkaar zou zoveel schelen. Iedereen communiceert tegenwoordig via sociale media of verkeert in eigen kring waar hij of zij de waarheid vandaan haalt, en die is lang niet altijd op feiten gebaseerd. Leerlingen lijken zich onvoldoende te verdiepen in wat waar is en wat een onbewezen theorie. Meer aandacht voor de betekenis van feiten en voor degelijk bronnenonderzoek is van groot belang.

Sommige docenten vinden dat er meer over maatschappelijke kwesties en spanningen gesproken zou kunnen worden, maar, zeggen ze, ze hebben geen tijd, ze moeten al zoveel, daarom laten ze het liggen. Anderen vinden het juist heel belangrijk dat deze gesprekken wél gehouden worden, want als het de leerlingen bezighoudt, moet je er juist over praten. Je veilig voelen in de klas, weten dat je gehoord wordt en ertoe doet, is een voorwaarde om tot leren te komen, zeggen deze docenten. Helemaal in deze digitale tijd is het ‘gewone gesprek’ op cruciale momenten van belang, is de overtuiging van onderwijskundigen. ‘Niet iedereen hoeft het te kunnen’, schreef een docent me. Maar opleidingen moeten het belang van dit soort gesprekken wel inzien. ‘Ze moeten het waarborgen.’ Schooldirecties zouden er daarom bij gebaat zijn een visie te ontwikkelen over het omgaan met radicalisme en gevoelige maatschappelijke kwesties. En die vervolgens uit te dragen. Bij onderwijsinstellingen die dat daadwerkelijk doen, die stimuleren het ‘moeilijke gesprek’ aan te gaan, is de sfeer opener, merkte ik.

Iedereen was het erover eens dat één les burgerschapskunde in de week volstrekt ontoereikend is als je een verandering in attitude wilt bereiken. Dat kan alleen als kritisch denken in alle lessen zit. ‘Studenten moeten leren luisteren naar waarheden die de hunne niet zijn’, merkte een docent op.

‘Hou de verhalen die je in de klas vertelt dichtbij en maak ze menselijk’, schreef een ander. ‘Op die manier creëer je verbinding en ontwikkel je makkelijker empathie. Sociale media maken ieder verhaal groot en het gaat in het leven van onze leerlingen juist om de menselijke maat.’ En, zegt ze: ‘Hou zoveel mogelijk rekening met de rechten, belangen en wensen van de ander.’

Ik zag de worsteling van docenten als het gaat om de interpretatie van de actualiteit. De waarheid van de ander bestaat nu eenmaal, zeggen sommigen, en als die ander gelooft dat 9/11 het werk van de Amerikanen/zionisten is, dan is dat zijn goed recht. Docenten vinden de media vaak zelf ook onbetrouwbaar. Ik zie docenten die geneigd zijn mee te bewegen met leerlingen in de gedachte dat niemand meer te vertrouwen is. Je moet in die gevallen heel goed weten wat je doet, want het is een hellend vlak als alle waarheid als relatief wordt gezien.

Een andere zorg van docenten is dat collega’s het ‘moeilijke gesprek’ te vaak uit de weg gaan. Of dat ze extreme uitlatingen van leerlingen negeren. De een kan zo iets beter hanteren dan de ander, dat is begrijpelijk. Maar negeren lijkt onverantwoordelijk. Ook hier ligt een rol voor schooldirecties. Zij kunnen ervoor zorgen dat hierover een gesprek tussen leraren op gang komt, waardoor docenten die hiermee worstelen zich niet geïsoleerd voelen.

Op de vraag wat de overheid zou kunnen doen, hadden docenten niet meteen een antwoord, maar nog meer gesteund en gestimuleerd te worden in het voeren van moeilijke gesprekken, vonden ze al een begin. Docenten hebben vaak de behoefte om in geval van het vermoeden van radicalisering een deskundige te raadplegen. Dat mag ook buiten de opleiding zijn, als er maar iemand beschikbaar is. Een haalbaar en praktisch verzoek dat onderwijsinstellingen zouden kunnen organiseren.

Besturen/directies van onderwijsinstellingen vinden het soms lastig te erkennen dat de ideeën van studenten onderling enorm kunnen verschillen en dat dat het geven van onderwijs kan beïnvloeden en zelfs tot problemen kan leiden. Wat bij sommige opleidingen nog wordt onderschat, is dat wanneer leerlingen radicaliseren, zo iets wel degelijk invloed heeft op andere leerlingen. Die kunnen bang worden, meegesleept worden. Ongemakkelijke waarheden onder ogen zien is cruciaal om vervolgens in actie te kunnen komen. Want er is geen enkele aanleiding om te veronderstellen dat de spanningen de komende tijd minder zullen worden. Integendeel.

Steeds meer commerciële aanbieders komen op de markt met cursussen om docenten te scholen en bijvoorbeeld socratische cursussen aan te bieden, steeds meer buitenstaanders gaan dat moeilijke gesprek dus wél aan. Het zou mooi zijn als dat meer in eigen hand gehouden wordt, door een groep experts (die zij er) bij elkaar te zetten en die een ‘traject’ voor het onderwijs te laten ontwikkelen of bijvoorbeeld door het benadrukken van het belang ervan in de lerarenopleiding. Dat docenten in spe meer dan nu zich de vraag gaan stellen: hoe maak ik empathische burgers van studenten? Hoe leer ik ze kritisch doorvragen? Die vaardigheid beheersen zou ook een eis van de overheid kunnen zijn, naast het meten van kennis, hoe belangrijk dat ook is. Dit is misschien hoog gegrepen en idealistisch, maar, zo is mijn ervaring, idealistisch zijn de meeste docenten ook.

Namen van leerlingen/studenten zijn in verband met hun privacy gefingeerd

Colofon

Tekst: Margalith Kleijwegt

Eindredactie: Hugo Jetten

Vormgeving: Stroes.info

Fotoverantwoording

p.10 - © Claude Truong-Ngoc / Wikimedia Commons - cc-by-sa-3.0

p.12 (links) - © 2014 Renald Luzier (Luz), Charlie Hebdo

p.12 (rechts) - <http://www.justyork.org/?p=75812>

p.27 (links) - "Netherlands, The Hague (Den Haag), 's-Gravenzandelaan, rear side" by Vincent van Zeijst - Eigen werk. Licensed under CC BY-SA 3.0 via Wikimedia Commons:
[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Netherlands,_The_Hague_\(Den_Haag\),_%27s-Gravenzandelaan,_rear_side.JPG#/media/File:Netherlands,_The_Hague_\(Den_Haag\),_%27s-Gravenzandelaan,_rear_side.JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Netherlands,_The_Hague_(Den_Haag),_%27s-Gravenzandelaan,_rear_side.JPG#/media/File:Netherlands,_The_Hague_(Den_Haag),_%27s-Gravenzandelaan,_rear_side.JPG)

p.27 (rechts) - "Saadallah after the explosion" by Zyzzzzzy - Licensed under CC BY 2.0 via Wikimedia Commons
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Saadallah_after_the_explosion.jpg#/media/File:Saadallah_after_the_explosion.jpg

p.42 - "Moments of Mourn For Alan Kurdi DI September 2015" by Defend International -
<http://defendinternational.org/minute-of-mourn-for-aylan-kurdi-and-others/>.
Licensed under CC BY-SA 3.0 via Commons:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Moments_of_Mourn_For_Alan_Kurdi_DI_September_2015.jpg#/media/File:Moments_of_Mourn_For_Alan_Kurdi_DI_September_2015.jpg

2 werelden   2 werkelijkheden

hoe ga je daar als docent mee om?

Publicatie van het Ministerie van
Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Uitgave januari 2016

© rijksoverheid